

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Керівництво із застосування статті 3 Європейської конвенції з прав людини

Заборона катування

Перше видання — 31 серпня 2022 р.

Підготовлено Секретаріатом. Не покладає зобов'язань на Суд.

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити це Керівництво повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо звертатися за адресою publishing@echr.coe.int для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Керівництва із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. [Переклади, що очікуються](#).

Оригінал Керівництва було складено англійською мовою. Воно регулярно оновлюється, востаннє — 31 серпня 2022 року. До нього може бути внесено редакційні зміни.

Документ можна завантажити за посиланням <www.echr.coe.int> (Case-Law (Судова практика) — Case-Law Analysis (Аналіз судової практики) — Case-Law Guides (Посібники із судової практики). Для отримання останніх відомостей про публікації стежте за сторінкою Суду у Twitter за посиланням <<https://twitter.com/echrpublication>>.

Даний переклад публікується за домовленістю між Радою Європи та Європейським судом з прав людини і є виключною відповідальністю проєкту Ради Європи «Дотримання прав людини в системі кримінальної юстиції України».

© Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2022 р.

Зміст

No table of contents entries found.

Примітка для читачів

Це Керівництво є частиною серії Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні постанови та рішення, винесені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Керівництві аналізується та узагальнюється судова практика щодо статті 3 Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»). Читачі зможуть ознайомитися з основними принципами у цій сфері та відповідними прецедентами.

Судову практику, що цитується, було відібрано з провідних, найбільш важливих та/або недавніх постанов і рішень.*

Постанови та рішення Суду служать не лише для вирішення тих справ, що передані до Суду, але й загалом задля роз'яснення, захисту і розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, 1978 р., § 154 та *«Еронович проти Латвії» (Jeronovičs v. Latvia)* [ВП], 2016 р., § 109).

Відповідно, місія системи створеної Конвенцією, полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини і поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Костянтин Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)* [ВП], 2012 р., § 89). Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного документа європейського громадського порядку» у сфері прав людини (*«Туристично-торгівельне акціонерне товариство «Босфорські авіалінії проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], 2005 р., § 156, а нещодавно — у справі *«Н.Д. і Н.Т. проти Іспанії» (N.D. and N.T. v. Spain)* [ВП], 2020 р., § 110).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, і національні органи влади та суди повинні тлумачити і застосовувати національне законодавство таким чином, щоб забезпечити повну реалізацію прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], § 324).

У цьому Керівництві містяться посилання на ключові слова для кожної цитованої статті Конвенції та Додаткових протоколів до неї. Юридичні питання, що розглядаються в кожній справі, підсумовано в *Переліку ключових слів*, вибраних із тезауруса термінів, взятих (у більшості випадків) безпосередньо з тексту Конвенції та Протоколів до неї.

База даних HUDOC практики Суду дозволяє здійснювати пошук за ключовим словом. Пошук за ключовими словами дає можливість знайти документи з подібним правовим змістом (обґрунтування та висновки Суду в кожній справі підсумовуються за допомогою ключових слів). Ключові слова для окремих справ можна знайти, натиснувши на Case Details (Детальна інформація про справу) в HUDOC. Для отримання додаткової інформації про базу даних HUDOC та ключові слова див. *Керівництво користувача HUDOC*.

* Гіперпосилання на справи, процитовані в електронній версії Керівництва, посилаються на тексти англійською або французькою мовами (дві офіційні мови Суду) постанови чи рішення, винесених Судом, а також рішень або звітів Європейської комісії з прав людини (далі — «Комісія»). Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються постанови по суті справи, що була винесена Палатою Суду. Аббревіатура «(ріш.)» вказує на те, що наводиться цитата з рішення Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою палатою. Рішення палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

I. Загальні міркування

A. Тлумачення статті 3

1. Підхід Суду до тлумачення статті 3 повинен виходити з того факту, що об'єкт і мета Конвенції як інструменту захисту окремих осіб вимагають, щоб її положення тлумачилися та застосовувалися таким чином, щоб зробити її гарантії практичними й ефективними. Будь-яке тлумачення гарантованих прав і свобод має відповідати загальному духу Конвенції, що є документом, призначеним для підтримки і просування ідей та цінностей демократичного суспільства (*«Сорінг проти Сполученого Королівства» (Soering v. the United Kingdom)*, 1989 р., § 87).

2. Стаття 3 Конвенції закріплює одну з найбільш фундаментальних цінностей демократичних суспільств. Дійсно, заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання є цінністю цивілізації, тісно пов'язаною з повагою до людської гідності (*«Буїд проти Бельгії» (Buoyid v. Belgium)* [ВП], 2015 р., § 81). Заборона, про яку йдеться, є абсолютною, жодні відступи від неї не допускаються згідно зі статтею 15 § 2 — навіть у разі надзвичайної ситуації в державі, що загрожує життю нації, або за найскладніших обставин, таких як боротьба з тероризмом і організованою злочинністю чи приплив мігрантів і шукачів притулку, незалежно від поведінки відповідної особи (*«А. та інші проти Сполученого Королівства» (A. and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2009 р., § 126; *«Мокану та інші проти Румунії» (Mocanu and Others v. Romania)* [ВП], 2014 р., § 315; *«Ель-Масрі проти колишньої Югославської Республіки Македонії» (El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)* [ВП], 2012 р., § 195 та *«З.А. та інші проти Росії» (Z.A. and Others v. Russia)* [ВП], 2009 р., §§ 187–188) або характеру ймовірного злочину, вчиненого ним або нею (*«Рамірес Санчес проти Франції» (Ramirez Sanchez v. France)* [ВП], 2006 р., § 116 та *«Гэфген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany)* [ВП], 2010 р., § 87).

B. Зобов'язання держави за статтею 3

3. Стаття 3 зазвичай застосовується в контекстах, у яких заборонена форма поводження є результатом навмисно вчинених дій представників держави або органів державної влади. Її можна описати в загальних рисах як накладення на держави переважно негативного зобов'язання утримуватися від заподіяння серйозної шкоди особам, які перебувають під їх юрисдикцією (*«Христозов та інші проти Болгарії» (Hristozov and Others v. Bulgaria)*, 2012 р., § 111).

4. Однак, також на думку Суду, держави мають позитивні зобов'язання згідно зі статтею 3 Конвенції, які включають, по-перше, зобов'язання запроваджувати нормативно-правову базу для захисту права; по-друге, за певних чітко визначених обставин зобов'язання вживати оперативні заходи для захисту конкретних осіб від ризику поводження, що суперечить цьому положенню; і, по-третє, зобов'язання провести ефективне розслідування небезпідставних заяв про застосування такого поводження. Загалом кажучи, перші два аспекти цих позитивних зобов'язань класифікуються як «матеріальні», тоді як третій аспект відповідає процесуальним зобов'язанням держави (*«Х та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021 р., § 178).

C. Сфера застосування статті 3

5. Заборона згідно зі статтею 3 Конвенції не стосується всіх випадків жорстокого поводження (*«Савран проти Данії» (Savran v. Denmark)*, [ВП], 2021 р., § 122). Згідно з усталеною практикою Суду, стаття 3 Конвенції застосовується до такого забороненого поводження, що досяє мінімального рівня жорстокості. Оцінка цього рівня є відносною і залежить від усіх обставин

справи, таких як тривалість поведження, його фізичні чи психічні наслідки та, в деяких випадках, стать, вік і стан здоров'я жертви (*«Муршіч проти Хорватії» (Muršić v. Croatia)* [ВП], 2016 р., § 97).

6. Щоб визначити, чи було досягнуто порога жорстокості, можуть братися до уваги інші чинники, зокрема: (а) мета, з якою було застосовано жорстоке поведження, разом із наміром або мотивацією, що стоять за ним, хоча відсутність наміру принизити чи зневажити жертву не може остаточно виключити встановлення факту порушення статті 3 Конвенції; (b) контекст, у якому було заподіяно жорстоке поведження, наприклад, атмосфера підвищеної напруги та емоційності; і (c) чи перебуває жертва у вразливій ситуації (*«Хлаїфія та інші проти Італії» (Khlaifia and Others v. Italy)* [ВП], 2016 р., § 160).

7. Оцінюючи, чи до особи застосовувалося жорстоке поведження, яке досягло мінімального рівня жорстокості, зокрема, з боку приватних осіб, Суд бере до уваги ряд чинників, кожен із яких потенційно може мати значну вагу. Усі ці чинники припускають, що поведження, якому «піддали» жертву, було наслідком умисної дії. Таким чином, тілесні ушкодження та фізичні і психічні страждання, зазанані особою після нещасного випадку, який є просто результатом випадковості або необережної поведінки, не можуть розглядатися як наслідок «поведження», якому цю особу «піддали» у розумінні статті 3 (*«Нікола Віргілія Тенасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania)* [ВП], 2019 р., §§ 121 і 123).

D. 8. Проте якщо особу позбавляють свободи або вона загалом стикається з працівниками правоохоронних органів, будь-яка поведінка останніх стосовно особи, що є такою, що принижує людську гідність, таким чином, становить порушення статті 3 Конвенції (*«Буїд проти Бельгії» (Bouyid v. Belgium)* [ВП], 2015 р., §§ 100–101).

Види забороненого поведження чи покарання

1. Катування

9. Заборона катувань набула статусу *jus cogens* або імперативної норми в міжнародному праві (*Консультативний висновок щодо застосування строків давності до судового переслідування, засудження та покарання щодо злочину, який по суті є актом катування* [ВП], § 59, 2022 р.). Для того, щоб визначити, чи слід кваліфікувати конкретну форму жорстокого поведження як катування, Суд візьме до уваги відмінність, втілену у статті 3, між цим поняттям і поняттям нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження. Конвенція мала на меті за допомогою цієї відмінності закріпити особливе клеймо за умисним нелюдським поведженням, яке спричиняє дуже серйозні та жорстокі страждання; така ж відмінність міститься в статті 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (UNCAT) (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, 1978 р., § 167, *«Селмуні проти Франції» (Selmouni v. France)* [ВП], 1999 р., § 96 та *«Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia)* [ВП], 2004 р., § 426).

10. Окрім тяжкості поведження, існує елемент цілеспрямованості, відповідно до Конвенції ООН проти катувань (UNCAT), що визначає катування в термінах навмисного заподіяння сильного болю або страждань з метою, зокрема, отримання інформації або зізнання, застосування покарання або залякування (*«Селмуні проти Франції» (Selmouni v. France)* [ВП], 1999 р., § 97; *«Салман проти Туреччини» (Salman v. Turkey)* [ВП], 2000 р., § 114; *«Аль Нашірі проти Польщі» (Al Nashiri v. Poland)*, 2014 р., § 508 та *«Петросян проти Азербайджану» (Petrosyan v. Azerbaijan)*, 2021 р., § 68).

11. Беручи до уваги той факт, що Конвенція є живим інструментом, який необхідно тлумачити у світлі сучасних умов, дії, які в минулому кваліфікувалися як «нелюдське та таке, що принижує гідність, поведження» на протипагу «катуванню», у майбутньому можна буде класифікувати

інакше. Суд дійшов висновку, що дедалі вищий стандарт, який вимагається у сфері захисту прав людини та основоположних свобод, відповідно і неминуче вимагає більшої твердості в оцінці порушень фундаментальних цінностей демократичних суспільств (*«Селмуні проти Франції» (Selmouni v. France)* [ВП], 1999 р., § 101).

12. У цьому аспекті Суд підкреслив, що заборона катувань набула статусу *jus cogens* або імперативної норми в міжнародному праві.

13. Наприклад, поведження було визнано таким, що становить «катування» у таких випадках:

- заявник був роздягнений догола зі зв'язаними за спиною руками; його підвісили за руки («палестинське повішення») представники держави під час його перебування під вартою в поліції з метою отримання зізнання (*«Аксої проти Туреччини» (Aksoy v. Turkey)*, 1996 р., § 64);
- заявника було зґвалтовано та піддано ряду актів фізичного та психологічного жорстокого поведження під час перебування під вартою (*«Айдин проти Туреччини» (Aydin v. Turkey)*, 1997 р., §§ 83–87, див. також *«Маслова та Налбандов проти Росії» (Maslova and Nalbandov v. Russia)*, 2008 р., § 108, де заявницю було неодноразово зґвалтовано, а також піддано ряду актів фізичного насильства під час допиту, та *«Зонтул проти Греції» (Zontul v. Greece)*, 2012 р., § 92, де нелегального іммігранта зґвалтувала берегова охорона, відповідальна за нагляд за ним);
- заявників позбавляли сну, піддавали «палестинському повішенню» та побиттю «на фалаці», бризкали водою, били протягом кількох днів під час тримання під вартою, щоб вибити зізнання (*«Бату та інші проти Туреччини» (Bati and Others v. Turkey)*, 2004 р., § 110 та §§ 122–124);
- заявника, що був ув'язнений і оголосив голодування, примусово годували, незважаючи на відсутність медичної необхідності та з використанням наручників, розширювача рота, спеціальної гумової трубки, вставленої в харчовий канал, і, у разі опору, із застосуванням сили (*«Невмержицький проти України» (Nevmerzhitsky v. Ukraine)*, 2005 р., § 98);
- заявника було піддано комбінованим і заздалегідь запланованим заходам, що включають застосування наручників, надягання каптура, примусове роздягання, примусове введення супозиторія під час утримання на землі без жодної медичної необхідності в межах «надзвичайної допомоги», спрямованим на отримання інформації від заявника або покарання чи залякування його (*«Ель-Масрі проти колишньої Югославської Республіки Македонії» (El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)* [ВП], 2012 р., § 205);
- жорстоке побиття співробітниками поліції, що призвело до смерті родича заявників (*«Сатибалова та інші проти Росії» (Satybalova and Others v. Russia)*, 2020 р., § 76; див. також *«Луценко та Вербицький проти України» (Lutsenko and Verbytskyy v. Ukraine)*, 2021 р., §§ 79–80, де пана Вербицького побили до смерті особи, що не були представниками держави і яких найняла поліція в контексті протестів на Майдані).

14. Суд постановив, що особливий тип поведінки, такий як зґвалтування затриманої особи держслужбовцем, має вважатися особливо тяжкою та огидною формою жорстокого поведження, враховуючи легкість, із якою правопорушник може користуватися вразливістю та ослабленою здатністю до опору жертви. Крім того, зґвалтування залишає у жертв глибокі психологічні сліди, які з плином часу не загоюються так швидко, як інші форми фізичного та психічного насильства. Жертва також відчуває гострий фізичний біль від насильницького проникнення, через що почувається приниженою та скривдженою як фізично, так і емоційно (*«Маслова та Налбандов проти Росії» (Maslova and Nalbandov v. Russia)*, 2008 р., § 105).

15. Суд не виключив, що погроза катувань також може прирівнюватися до катувань, оскільки характер катування охоплює як фізичний біль, так і душевні страждання. Зокрема, сам страх перед фізичними тортурами за певних обставин може становити психічні тортури. Однак він підкреслив, що класифікація, яка вказує, чи відповідає конкретна погроза застосувати фізичні катування до психологічних катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження, залежала від усіх обставин конкретної справи, у тому числі, зокрема, сили застосованого тиску та інтенсивності заподіяних душевних страждань (*«Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany)* [ВП], 2010 р., § 108).

16. У справі *«Тунікова та інші проти Росії» (Tunikova and Others v. Russia)* 2021 року , заявники просили Суд постановити, що жорстоке поведження, вчинене особами, які не є представниками держави, також відповідає «катуванню». Хоча Суд визнав, що така додаткова характеристика була б важливою для заявників і потенційно могла б вплинути на суспільне сприйняття домашнього насильства, він вирішив , що це не було необхідним в обставинах цієї справи, де не було жодних сумнівів у тому, що поведження, застосоване до заявників, досягло необхідного порогу жорстокості , щоб підпадати під сферу застосування статті 3 Конвенції (§ 77).

2. Нелюдське поведження чи покарання

17. Різниця між катуваннями, нелюдським поведженням або покаранням і таким, що принижує гідність, поведженням або покаранням впливає передусім із різниці в інтенсивності заподіяних страждань (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, 1978 р., § 167). Суд визнав поведження чи покарання «нелюдськими», оскільки, зокрема, вони були заздалегідь запланованими, застосовувалися годинами поспіль і спричинили або фактичні тілесні ушкодження, або значні фізичні та психічні страждання (*«Лабіта проти Італії» (Labita v. Italy)* [ВП], 2000 р., § 120 та *«Кудла проти Польщі» (Kudła v. Poland)* [ВП], 2000 р., § 92).

18. Наприклад, поведження або покарання вважалися «нелюдськими», коли:

- заявнику погрожували катуванням під час тримання під вартою в поліції (*«Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany)* [ВП], 2010 р., §§ 91 і 101–108; див. також *«Аль-Саадун і Муфді проти Сполученого Королівства» (Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom)*, 2010 р., §§ 137 і 144, де заявника залякували, що його буде страчено іноземною владою, та *«Аль Нашірі проти Румунії» (Al Nashiri v. Romania)*, 2018 р., § 675, де заявник, якого раніше піддавали жорстокому поведженню, утримувався під вартою в тяжких умовах та повній ізоляції з перспективою стати жертвою катувань);
- будинки та майно заявників було навмисно зруйновано співробітниками органів правопорядку, що позбавило заявників засобів до існування та змусило їх покинути своє село (*«Сельджук і Аскер проти Туреччини» (Selçuk and Asker v. Turkey)*, 1998 р., § 77; *«Хасан Ілхан проти Туреччини» (Hasan İlhan v. Turkey)*, 2004 р., § 108);
- заявник страждав від невизначеності та страху протягом тривалого періоду через зникнення свого родича (*«Орхан проти Туреччини» (Orhan проти Туреччини)*, 2002 р., § 360; див. також *«Мусаєв та інші проти Росії» (Musayev and Others v. Russia)*, 2007 р., § 169, де заявник був свідком позасудової страти кількох його родичів і сусідів, а також неадекватної та неефективної реакції влади після подій); заявника, військовозобов'язаного із проблемами зі здоров'ям, піддали надмірному фізичному навантаженню в якості покарання (*«Чембер проти Росії» (Chember v. Russia)*, 2008 р., § 57);
- заявник тривалий час відбував своє довічне ув'язнення в поганих умовах і в режимі з багатьма обмеженнями (*«Сімеонові проти Болгарії» (Simeonovi v. Bulgaria)* [ВП], 2017 р., § 90).

3. Поводження або покарання, що принижують гідність

19. Поводження вважається «таким, що принижує гідність», якщо воно принижує або зневажає особу, демонструє відсутність поваги до її людської гідності чи применшує її, або викликає почуття страху, душевного страждання чи неповноцінності, і може зламати здатність особи до морального і фізичного опору. Щоб поведження вважалось таким, що принижує гідність, може бути достатньо приниження жертви у її власних очах, а не на думку інших осіб. Окрім того, хоча питання про те, чи було метою поведження принизити або зневажити жертву, є чинником, який слід брати до уваги, відсутність будь-якої такої мети не може остаточно виключити визнання факту порушення статті 3 («*Гефген проти Німеччини*» (*Gäfgen v. Germany*) [ВП], 2010 р., § 89; «*Ілашку та інші проти Молдови та Росії*» (*Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*) [ВП], 2004 р., § 425; «*M.S.S. проти Бельгії та Греції*» (*M.S.S. v. Belgium and Greece*) [ВП], 2011 р., § 220).

20. Щоб покарання вважалось «таким, що принижує гідність» і таким, що порушує статтю 3, знецінення чи приниження має досягти певного рівня. Оцінка, за природою речей, є відносною: вона залежить від усіх обставин справи і, зокрема, від характеру та контексту самого покарання, а також способу та методу його виконання («*Тайрер проти Сполученого Королівства*» (*Tyrer v. the United Kingdom*), 1978 р., § 30). Покарання не втрачає свого принизливого характеру лише тому, що воно вважається або фактично є ефективним стримувальним засобом або допоміжним засобом боротьби зі злочинністю, і ніколи не припускається застосування покарань, які суперечать статті 3, яким би не був їхній стримувальний ефект («*Тайрер проти Сполученого Королівства*» (*Tyrer v. the United Kingdom*), 1978 р., § 31).

21. У зв'язку з цим Суд підкреслив, що існує особливо тісний зв'язок між поняттями «такого, що принижує гідність» поведження чи покарання у значенні статті 3 Конвенції та поваги до «гідності» («*Буйід проти Бельгії*» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], 2015 р., § 90).

22. Наприклад, поведження або покарання вважалися «такими, що принижують гідність», коли:

- особу з суттєво обмеженими можливостями утримували в неналежних умовах, де холод у приміщенні створював для неї небезпеку, і вона ризикувала отримати виразки, оскільки її ліжко було занадто жорстким чи знаходилося поза межами доступу, і де їй доводилося долати неймовірні труднощі, щоб скористатися вбиральною чи підтримувати чистоту («*Прайс проти Сполученого Королівства*» (*Price v. the United Kingdom*), 2001 р., § 30; див. також «*Вінсент проти Франції*» (*Vincent v. France*), 2006 р., §§ 101–103, де заявник, хворий на параліч, не міг покинути свою камеру або самотійно пересуватися в'язницею);
- адміністрація в'язниці силоміць поголила волосся заявникам без жодного обґрунтування чи законної підстави («*Янков проти Болгарії*» (*Yankov v. Bulgaria*), 2003 р., §§ 120–121; див. також «*Слюсарев проти Росії*» (*Slyusarev v. Russia*), 2010 р., § 44, де окуляри заявника було конфісковано після його арешту на п'ять місяців без обґрунтування та законної підстави);
- неповнолітній іноземець без супроводу був змушений жити в небезпечних умовах бараків через невиконання владою судового наказу про розміщення («*Хан проти Франції*» (*Khan v. France*), 2019 р., §§ 94–95);
- застосування сили до заявників під час обшуку їхнього будинку не було суворо необхідним («*Ілієві та Ганчеві проти Болгарії*» (*Ilievi and Ganchevi v. Bulgaria*), 2021 р., §§ 56–57);
- до заявника було застосовано судове тілесне покарання («*Тайрер проти Сполученого Королівства*» (*Tyrer v. United Kingdom*), 1978 р., § 35);
- влада не забезпечила, щоб дванадцятирічна дитина, яка стала свідком арешту своїх батьків, перебувала під наглядом дорослого та була поінформована про ситуацію, поки

її батьки перебували під вартою в поліції («Йоан Поп та інші проти Румунії» (*Йоан Поп та інші проти Румунії*), 2016 р., § 65);

- заявника тривалий час тримали під вартою в дуже переповненій в'язниці та в антисанітарних умовах («Калашников проти Росії» (*Kalashnikov v. Russia*), 2002 р., § 102);
- заявника піддали обшуку з роздяганням у неналежний спосіб, наприклад, через принизливі зауваження («Іванчук проти Польщі» (*Iwańczuk v. Poland*), 2001 р., § 59; див. також «Валашинас проти Литви» (*Valašinas v. Lithuania*), 2001 р., § 117, де заявника роздягли догола у присутності співробітниць в'язниці, а тюремні охоронці оглянули його статеві органи, а також їжу, яку він отримав, без рукавичок);
- утримання шукача притулку протягом трьох місяців у приміщенні поліції до застосування адміністративного заходу, без доступу до будь-яких видів відпочинку та без належного харчування («Табеш проти Греції» (*Tabesh v. Greece*), 2009 р., §§ 38–44, див. також «З.А. та інші проти Росії» (*Z.A. and Others v. Russia*) [ВП], 2019 р., § 195, де заявників, що очікували на розгляд запиту на надання притулку, утримували в неналежних умовах, непридатних для тривалого перебування, в транзитній зоні аеропорту, а також «Н.Х. та інші проти Франції» (*N.H. and Others v. France*), 2020 р., § 184, де шукачі притулку не мали засобів до існування та жили в суворох умовах протягом кількох місяців через адміністративні затримки, які перешкоджали їм отримати підтримку, передбачену законом);
- двадцять сім ЛГБТІ-активістів зазнали злісних словесних образ і випадкових фізичних нападів з боку натовпу контрдемонстрантів, а поліція не надала обіцяний захист вчасно чи належним чином («Група підтримки жіночих ініціатив та інші проти Грузії» (*Women's Initiatives Supporting Group and Others v. Georgia*), 2021 р., § 60; див. також «Оганезова проти Вірменії» (*Oganezova v. Armenia*), 2022 р., § 97, де після телевізійного інтерв'ю заявниці — відома представниця ЛГБТІ-спільноти — стала об'єктом тривалої та агресивної гомофобної кампанії, включно з підпалом її клубу, а також отриманням погроз вбивством, підданням фізичному знущанню та дискримінаційними висловлюваннями);
- в результаті зволікань медичних працівників із наданням доступу до генетичних тестів, заявниці, яка була вагітна, була змушена шість тижнів перебувати у стані тяжкої невизначеності щодо стану здоров'я свого плоду та, коли вона врешті-решт отримала результати аналізів, для неї було вже надто пізно приймати обґрунтоване рішення про те, чи продовжувати вагітність, чи вдається до легального аборту («Р.Р. проти Польщі» (*R.R. v. Poland*), 2011 р., § 159);
- на заявника одягли наручники під час поїздки автобусом, яка тривала близько 20 годин, в обставинах примусової депортації («Аккад проти Туреччини» (*Akkad v. Türkiye*), 2022 р., § 115).

Е. Зв'язок між статтями 2 і 8 Конвенції

23. Існують певні ситуації, коли поведження, на яке скаржиться заявник, може підпадати під дію двох чи більше статей Конвенції. У таких випадках, залежно від обставин, Суд може розглядати скаргу окремо за кожним положенням (див., наприклад, «Мубіланзіла Майека та Канікі Мітунга проти Бельгії» (*Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*), 2006 р.; та «Д.П. та Дж.С. проти Сполученого Королівства» (*D.P. and J.C. v. the United Kingdom*), 2002 р.) або в поєднанні (див., наприклад, «М.С. проти Болгарії» (*M.C. v. Bulgaria*), 2003 р.). Він також може вважати непотрібним розгляд тієї самої скарги за статтею 8, якщо виявить порушення статті 2 або 3 Конвенції (див., наприклад, «Онер'їлдіз проти Туреччини» (*Öneryıldız v. Turkey*) [ВП], 2004 р.;

та «*З. та інші проти Сполученого Королівства*» (*Z and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2001 р.).

24. В принципі, коли особа зазнає нападу або жорстокого поводження з боку представників держави, її скарги підлягають розгляду відповідно до статті 3 Конвенції («*Макараціс проти Греції*» (*Makaratzis v. Greece*) [ВП], 2004 р., § 51; «*Ілхан проти Туреччини*» (*İlhan v. Turkey*) [ВП], 2000 р., § 76). Проте, за виняткових обставин, залежно від таких міркувань, як ступінь і тип застосованої сили та характер ушкоджень, застосування сили представниками держави, яке не призвело до смерті, може виявити порушення статті 2 Конвенції, якщо поведінка представників держави за самою своєю природою ставить під серйозну небезпеку життя заявника, навіть якщо останній вижив («*Макараціс проти Греції*» (*Makaratzis v. Greece*) [ВП], 2004 р., § 55; «*Соаре та інші проти Румунії*» (*Soare and Others v. Romania*), 2011 р., §§ 108–109; та «*Тревалек проти Бельгії*» (*Trévalec v. Belgium*), 2011 р., §§ 55–61).

25. У справах щодо заявників, які пережили потенційно смертельний напад недержавних суб'єктів, Суд використав аналогічний підхід до того, який застосовувався щодо справ про застосування сили представниками держави («*Йотова проти Болгарії*» (*Yotova v. Bulgaria*), 2012 р., § 69).

26. Більше того, коли поводження не є достатньою підставою для застосування статті 3, воно, однак, може порушувати статтю 8, яка, зокрема, захищає фізичну та моральну цілісність, аспекти права на повагу до приватного життя («*Уейнрайт проти Сполученого Королівства*» (*Wainwright v. the United Kingdom*), 2006 р., § 43).

27. Суд, наприклад, встановив, що поводження, яке не досягло мінімального рівня жорстокості згідно зі статтею 3, порушило статтю 8, коли:

- військовий персонал став об'єктом розслідування і був звільнений через свою сексуальну орієнтацію («*Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства*» (*Smith and Grady v. the United Kingdom*), 1999 р., §§ 117–123);
- сміттєпереробний завод неподалік від будинку заявника спричинив неприємності («*Лопес Остра проти Іспанії*» (*López Ostra v. Spain*), 1994 р., §§ 58–60);
- співробітники в'язниці проявляли неповагу під час обшуку з роздяганням відвідувачів в'язниці, але без словесних образ або фізичного контакту («*Уейнрайт проти Сполученого Королівства*» (*Wainwright v. the United Kingdom*), 2006 р., §§ 44–49);
- на заявника напала зграя безпритульних собак через те, що органи влади не вжили належних заходів проти безпритульних собак («*Георгел і Георгета Стоїческу проти Румунії*» (*Georgel and Georgeta Stoicescu v. Romania*), 2011 р., § 45).

II. Заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, вчинених представниками держави або за їх сприяння

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

A. Попередні зауваження

28. Держава-учасниця відповідатиме за Конвенцією за порушення прав людини, спричинені діями її представників під час виконання їхніх обов'язків. Суд постановив, що якщо поведінка представника держави є протиправною, питання про те, чи можна оскаржувати дії приписувати державі, потребує оцінки сукупності обставин і розгляду характеру та обставин відповідної поведінки. Крім того, чи є особа представником держави для цілей Конвенції, визначається на основі цілого ряду чинників, жоден із яких не є визначальним сам по собі. Ключовими критеріями, які використовуються для визначення того, чи несе держава відповідальність за дії особи, незалежно від того, чи є вона формально державною посадовою особою, є такі: спосіб призначення, нагляд і підзвітність, цілі, повноваження та функції відповідної особи (*«В.К. проти Росії» (V.K. v. Russia)*, 2017 р., § 174).

29. У зв'язку із зазначеним вище, мовчазна згода або потурання органів Держави-учасниці діям приватних осіб, які порушують права інших осіб, передбачені Конвенцією, у межах її юрисдикції, може призвести до відповідальності такої Держави за Конвенцією (*«Чернега та інші проти України» (Chernega and Others v. Ukraine)*, 2019 р., § 127).

B. Оцінка доказів

30. У випадках імовірних порушень статті 3 Конвенції, під час оцінки доказів Суд повинен застосовувати ретельну перевірку. У випадках, коли відбулося національне провадження, до завдань Суду не входить заміна оцінки національних судів своєю власною оцінкою фактів, і, як правило, саме ці суди повинні оцінювати надані їм докази. Хоча у справах за статтею 3 Суд готовий більш критично ставитися до висновків національних судів, за звичайних обставин він вимагає переконливих елементів, що змусили б його відступити від фактів, встановлених цими судами (*«Честаро проти Італії» (Cestaro v. Italy)*, 2015 р., § 164, та процитовані там справи).

31. У справах, у яких існують суперечливі описи подій, Суд неминуче стикається під час встановлення фактів із такими ж труднощами, як і будь-який суд першої інстанції. Специфіка його завдання згідно зі статтею 19 Конвенції — гарантувати дотримання Державами-учасницями їхнього зобов'язання щодо забезпечення основоположних прав, закріплених у Конвенції — обумовлює його підхід до питань доказів і доведення (*«Ель-Масрі проти колишньої Югославської Республіки Македонії» (El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)* [ВП], 2012 р., § 151).

1. Стандарт доведення

32. Обвинувачення у поводженні, що суперечить статті 3, має бути підтверджено належними доказами. Щоб оцінити ці докази, Суд приймає стандарт доведення «поза розумним сумнівом», але додає, що таке доведення може впливати зі співіснування достатньо вагомих, чітких і узгоджених висновків або аналогічних неспростованих презумпцій факту («*Салман проти Туреччини*» (*Salman v. Turkey*) [ВП], 2000 р., § 100; «*Буїд проти Бельгії*» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], 2015 р., § 82).

2. Тягар доведення

33. Рівень переконання, необхідний для досягнення конкретного висновку, і, у зв'язку з цим, розподіл тягара доведення нерозривно пов'язані зі специфікою фактів, характером висунутого обвинувачення та відповідним правом за Конвенцією («*Ель-Масрі проти колишньої Югославської Республіки Македонії*» (*El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*) [ВП], 2012 р., § 151).

34. Провадження за Конвенцією не в усіх випадках допускають суворе застосування принципу *affirmanti incumbit probatio* (той, хто стверджує щось, повинен довести це твердження) («*Блохін проти Росії*» (*Blokhin v. Russia*) [ВП], 2016 р., § 140). Якщо події, про які йдеться, повністю або значною мірою належать до виключної сфери ведення органів влади, як у випадку з особами, які перебувають під їх контролем під вартою, виникнуть тверді презумпції факту щодо тілесних ушкоджень, завданих під час такого перебування під вартою. Відтак на Уряді лежить тягар доведення, що передбачає необхідність надання задовільного та переконливого пояснення через представлення доказів, які встановлюють факти, що ставлять під сумнів виклад подій, наведений жертвою («*Салман проти Туреччини*» (*Salman v. Turkey*) [ВП], 2000 р., § 100). За відсутності такого пояснення Суд може зробити висновок, що може бути несприятливим для Уряду («*Буїд проти Бельгії*» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], 2015 р., § 83).

35. Вказаний вище принцип застосовується до всіх справ, коли особа перебуває під контролем поліції чи аналогічного органу («*Буїд проти Бельгії*» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], 2015 р., § 84).

С. Застосування сили представниками держави

1. Загальні міркування

36. Як зазначалося вище, коли особу позбавляють волі або вона загалом стикається з працівниками правоохоронних органів, будь-яке застосування фізичної сили, яке не було суворо необхідним через поведінку особи, принижує людську гідність і в принципі є порушенням права, викладеного в статті 3 Конвенції. У зв'язку з цим Суд підкреслив, що слова «в принципі» не можуть означати, що могли б існувати ситуації, в яких таке встановлення порушення не вимагається, оскільки не було досягнуто порогу жорстокості. Будь-яке втручання в людську гідність завдає удару по самій суті Конвенції. Із цієї причини будь-яка поведінка працівників правоохоронних органів щодо особи, яка принижує людську гідність, становить порушення статті 3 Конвенції. Це, зокрема, стосується застосування ними фізичної сили проти особи, якщо воно не є суворо необхідним через її поведінку, незалежно від впливу на відповідну особу («*Буїд проти Бельгії*» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], 2015 р., §§ 100–101).

37. Крім того, Суд підкреслив, що стаття 3 не забороняє застосування сили представниками держави за певних чітко визначених обставин, наприклад, для здійснення арешту. Однак така сила може застосовуватися лише в разі крайньої необхідності та не повинна бути надмірною («*Недждет Булут проти Туреччини*» (*Necdet Bulut v. Turkey*), 2007 р., § 23; «*Шморгунов та інші проти України*» (*Shmorgunov and Others v. Ukraine*), 2021 р., § 359). У цьому аспекті важливо, наприклад, чи є підстави вважати, що відповідна особа буде чинити опір арешту або

переховуватиметься, завдасть травм чи шкоди або приховуватиме докази (*«Мафалані проти Хорватії» (Mafalani v. Croatia)*, 2015 р., § 120, та процитовані там справи).

38. Наприклад, Суд визнав, що методи, застосовані поліцією, включно з використанням кийків для контролю над заявником під час перевірки особи, були непропорційними, враховуючи той факт, що заявник не був озброєний і залишався переважно пасивним, перш ніж його притиснули до землі, навіть враховуючи те, що він вкусив одного з поліцейських (*«Дембеле проти Швейцарії» (Dembele v. Switzerland)*, 2013 р., § 47; див. також *«А.П. проти Словаччини» (A.P. v. Slovakia)*, 2020 р., § 62, де заявник плював на поліцейських і намагався вдарити їх).

39. На противагу цим справам, Суд визнав, що застосування сили до заявників — бодібілдерів — які чинили опір і здійснили напад на поліцейських під час затримання, було необхідним через їх власну поведінку (*«Берлінський проти Польщі» (Berliński v. Poland)*, 2002 р., § 62, див. також *«Барта проти Угорщини» (Barta v. Hungary)*, 2007 р., § 72, де заявниця отримала тілесні ушкодження під час затримання, коли вона перешкоджала поліцейському, та *«П.М. та Ф.Ф. проти Франції» (P.M. and F.F. v. France)*, 2021 р., § 88, де заявники, які перебували в стані алкогольного сп'яніння, отримали тілесні ушкодження під час затримання за злочин, пов'язаний із пошкодженням приватної власності).

40. Крім того, у контексті поліцейської операції, яка переслідує законні цілі, такі як проведення арешту, обшуку та конфіскації предметів, а також у суспільних інтересах, пов'язаних із переслідуванням кримінальних злочинів, Суд раніше встановив, що можлива присутність членів сім'ї, зокрема дітей, чий молодий вік робить їх психологічно вразливими, на місці арешту є чинником, який слід брати до уваги при плануванні та проведенні цієї операції (*«Гуцанові проти Болгарії» (Gutsanovi v. Bulgaria)*, 2013 р., § 132). У справі *«Гуцанові проти Болгарії» (Gutsanovi v. Bulgaria)*, 2013 р., Суд встановив, що той факт, що поліцейська операція відбулася рано-вранці та в ній брали участь спеціальні агенти в масках, посилив почуття страху та тривоги, які відчували діти, що стали свідками арешту свого батька, — настільки, що поведження, якому вони піддалися, перевищувало необхідний поріг жорстокості (§ 134; див. також *«А проти Росії» (A v. Russia)*, 2019 р., § 67, де дев'ятирічна дитина стала свідком насильницького арешту свого батька, який не чинив опору, і навпаки, *«Ілієві та Ганчеві проти Болгарії» (Ilievi and Ganchevi v. Bulgaria)*, 2021 р., § 60, де всі члени родини, які стали свідками арешту родичів у їхньому домі, були дорослими).

41. Про застосування сили в конкретному контексті затримання див. *Посібник із судової практики щодо прав ув'язнених*, а в конкретному контексті публічних зібрань і демонстрацій — *Посібник із судової практики щодо масових протестів*.

2. Застосування певних засобів чи заходів обмеження можливості рухатись

42. Використання обмежувальних засобів, таких як наручники, зазвичай не призводить до порушення статті 3 Конвенції, якщо такий захід було застосовано у зв'язку із законним арештом або затриманням і він не передбачає застосування сили або публічності, що перевищує те, що розумно вважається необхідним за конкретних обставин (*«Шликов та інші проти Росії» (Shlykov and Others v. Russia)*, 2021 р., § 72). Суд надає особливого значення обставинам кожної справи та перевіряє, чи було застосування обмежень необхідним (*«Праньїч-М-Лукіч проти Боснії та Герцеговини» (Pranjić-M-Lukić v. Bosnia and Herzegovina)*, 2020 р., § 72). У цьому аспекті важливо, наприклад, чи є підстави вважати, що відповідна особа буде чинити опір арешту або намагатися переховуватися, завдасть травм чи шкоди або приховуватиме докази (*«Свинаренко та Сляднєв проти Росії» (Svinarenko and Slyadnev v. Russia)* [ВП], 2014 р., § 117, та процитовані там справи).

43. Зокрема, Суд постановив, що використання наручників може бути виправданим у певних випадках, наприклад, для переведення за межі в'язниці; коли вони використовуються протягом

коротких періодів часу або коли це індивідуальний захід щодо заявника, що періодично переглядається і стосується оцінки персонального ризику на основі його/її поведінки (*«Шлюков та інші проти Росії» (Shlykov and Others v. Russia)*, 2021 р., § 73). Оцінюючи рівень жорстокості в цьому контексті, Суд оцінює ряд чинників, таких як: тяжкість покарання заявника; його судимість та історія насильства; відповідність заходу внутрішньому законодавству; пропорційність заходу щодо поведінки особи; законність затримання; публічний характер поведінки; наслідки для здоров'я; стан здоров'я заявника; інші застосовані заходи безпеки; а також тривалість застосування наручників (*«Шлюков та інші проти Росії» (Shlykov and Others v. Russia)*, 2021 р., § 73, та процитовані там справи).

44. Стосовно використання *перцевих балончиків* працівниками правоохоронних органів Суд схвалив рекомендації Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК). Відповідно до КЗК, перцевий балончик є потенційно небезпечною речовиною, і його не можна використовувати в закритих приміщеннях: якщо у виняткових випадках є потреба застосувати його на відкритому просторі, повинні бути чітко визначені запобіжні заходи (*«Талі проти Естонії» (Tali v. Estonia)*, 2014 р., § 78). Зокрема, його в жодному разі не можна застосовувати проти особи, яку вже було взято під контроль (*«Ізчі проти Туреччини» (İzci v. Turkey)*, 2013 р., §§ 40–41 та *«Алі Гюнеш проти Туреччини» (Ali Güneş v. Turkey)*, 2012 р., §§ 39–40).

45. Аналогічно, Суд також посилався на суттєві застереження КЗК щодо використання електрошокової зброї, зокрема, коли вона використовується в контактному режимі, оскільки це викликає сильний біль і тимчасову втрату працездатності. У зв'язку з цим він підкреслив, що належним чином підготовлені співробітники правоохоронних органів мають у своєму розпорядженні багато інших методик контролю, коли вони знаходяться на відстані дотику до особи, яку потрібно взяти під їхній контроль (*«Анжело Георгієв та інші проти Болгарії» (Anzheo Georgiev and Others v. Bulgaria)*, 2014 р., §§ 75–76).

46. Щодо тримання особи в металевій клітці під час судового розгляду — то Суд визнав такий захід, враховуючи його об'єктивно принизливий характер, що є несумісним зі стандартами цивілізованої поведінки, які є характерною ознакою демократичного суспільства — таким, що сам по собі становить посягання на людську гідність у порушення статті 3 Конвенції (*«Свинаренко та Сляднєв проти Росії» (Svinarenko and Slyadnev v. Russia)* [ВП], 2014 р., § 138; див. також *«Караченцев проти Росії» (Karachentsev v. Russia)*, 2018 р., § 53, де заявник брав участь у судовому процесі через відеозв'язок у металевій клітці всередині в'язниці). На противагу цьому, розміщення обвинувачених за скляними перегородками або в скляних кабінках саме по собі не містить елемента приниження, достатнього для досягнення мінімального рівня жорстокості. Однак цього рівня може бути досягнуто, якщо обставини їхнього ув'язнення за скляними перегородками або у скляних кабінках, узяті загалом, викликатимуть у них страждання чи труднощі, інтенсивність яких перевищує неминучий рівень страждань, притаманних ув'язненню (*«Ярослав Белоусов проти Росії» (Yaroslav Belousov v. Russia)*, 2016 р., § 125).

47. Інформацію про використання таких та інших методів у конкретному контексті затримання див. у *Посібнику з судової практики щодо прав ув'язнених*.

D. Обшук із роздяганням або оглядом інтимних частин тіла

48. Обшук із роздяганням або оглядом інтимних частин тіла, проведений під час арешту, буде сумісним зі статтею 3 за умови, що він проводиться належним чином із належною повагою до людської гідності та з законною метою (*«Візер проти Австрії» (Wieser v. Austria)*, 2007 р., § 39; див. також *«Рот проти Німеччини» (Roth v. Germany)*, 2020 р., § 65 у контексті затримання та *Посібник з судової практики щодо прав ув'язнених*).

Е. Військова служба

49. Обов'язкова військова служба часто містить елементи страждань і приниження, так само як і заходи позбавлення особи волі. Однак багато дій, які могли б становити поводження, що принижує людську гідність, або нелюдське поводження щодо ув'язнених, можуть не досягати порогу жорстокого поводження, коли вони відбуваються в збройних силах, за умови, що вони сприяють виконанню конкретної місії збройних сил, оскільки вони є частиною, наприклад, підготовки до бойових умов (*«Чембер проти Росії» (Chember v. Russia)*, 2008 р., § 49).

50. Проте держава зобов'язана гарантувати, щоб особа проходила військову службу в умовах, сумісних із повагою до її людської гідності, щоб процедури та методи військової підготовки не піддавали її тяготам чи стражданням, інтенсивність яких перевищує неминучий рівень труднощів, притаманний військовій дисципліні, і що, враховуючи практичні вимоги такої служби, її здоров'я та благополуччя було належним чином забезпечено, зокрема, наданням їй необхідної медичної допомоги (*«Чембер проти Росії» (Chember v. Russia)*, 2008 р., § 50).

51. Незважаючи на те, що складні фізичні вправи можуть бути невід'ємною частиною військової дисципліни, Суд підкреслив, що, щоб залишатися сумісними зі статтею 3 Конвенції, вони не повинні виходити за межі рівня, вище якого вони поставили б під загрозу здоров'я та благополуччя військовозобов'язаних або порушили б їх людську гідність (*«Чембер проти Росії» (Chember v. Russia)*, 2008 р., § 51).

52. Суд, наприклад, визнав порушення статті 3 щодо чоловіка який мав проблеми з колінами та якому наказали зробити 350 присідань як покарання за недостатньо ретельне прибирання казарми (*«Чембер проти Росії» (Chember v. Russia)*, 2008 р., §§ 52–57). Аналогічно, статтю 3 було також порушено у справі *«Таштан проти Туреччини» (Taştan v. Turkey)*, 2008 р., коли 71-річного чоловіка призвали на військову службу і змусили взяти участь у навчанні, призначеному для значно молодших новобранців (§ 31). Суд також вважав, що статтю 3 було порушено у справі *«Лялякін проти Росії» (Lyalyakin v. Russia)*, 2015 р., де військовозобов'язаного, який намагався втекти, змусили стояти перед батальйоном у одних лише військових трусах (§§ 72–79).

Ф. Умови тримання під вартою

53. Щоб тримання під вартою чітко підпадало під дію статті 3 Конвенції, відповідні страждання та приниження мають виходити за межі неминучого елемента страждань і приниження, пов'язаних із самим позбавленням волі. При цьому органи влади повинні забезпечити, щоб особа утримувалася в умовах, сумісних із повагою до людської гідності, щоб спосіб і метод виконання покарання у виді позбавлення волі чи іншого виду запобіжного заходу не піддавали відповідну особу стражданням чи труднощам, інтенсивність яких перевищує неминучий рівень страждань, притаманних триманню під вартою, і щоб, враховуючи практичні вимоги ув'язнення, здоров'я та благополуччя цієї особи належним чином забезпечувалися (*«Нешков та інші проти Болгарії» (Neshkov and Others v. Bulgaria)*, 2015 р., § 227 та *«Муршіч проти Хорватії» (Muršić v. Croatia)* [ВП], 2016 р., § 99).

54. Оцінюючи умови тримання під вартою, необхідно брати до уваги кумулятивний вплив цих умов, а також конкретні твердження заявника. Слід також враховувати тривалість періоду, протягом якого особа утримується в конкретних умовах (*«Ананьєв та інші проти Росії» (Ananyev and Others v. Russia)*, 2012 р., § 142; *«Ідалов проти Росії» (Idalov v. Russia)* [ВП], 2012 р., § 94 та *«Муршіч проти Хорватії» (Muršić v. Croatia)* [ВП], 2016 р., § 101).

55. Більш детальну інформацію можна знайти в *Посібнику з судової практики щодо прав ув'язнених*.

G. Медична допомога в місцях позбавлення волі

56. Стаття 3 покладає на державу обов'язок захищати фізичне благополуччя осіб, позбавлених волі, шляхом, зокрема, надання їм необхідної медичної допомоги (*«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016 р., § 136 і *«Мозер проти Молдови та Росії» (Mozer v. Moldova and Russia)* [ВП], § 178).

57. У цьому аспекті сам факт того, що затриманого оглянув лікар і призначив йому певну форму лікування, не може автоматично призводити до висновку, що медична допомога була відповідною. Органи влади також повинні забезпечити ведення повного обліку стану здоров'я ув'язненого та поведження з ним під час ув'язнення, щоб діагностика та допомога були оперативними і точними, а також, якщо це необхідно через характер захворювання, щоб нагляд був регулярним і систематичним та передбачав комплексну терапевтичну стратегію, спрямовану на належне лікування проблем зі здоров'ям затриманого або запобігання їх загостренню, а не на їх лікування на симптоматичній основі. Органи влади також повинні продемонструвати, що було створено необхідні умови для фактичного дотримання призначеного лікування. Крім того, медичне обслуговування, що надається в пенітенціарних установах, має бути відповідним, тобто на рівні, співставному з тим, який державна влада зобов'язалася надавати населенню загалом. Тим не менш, це не означає, що кожному затриманому має бути гарантовано такий самий рівень медичного обслуговування, який доступний у найкращих медичних закладах за межами пенітенціарних установ. Якщо лікування неможливо забезпечити в місці ув'язнення, має бути можливість перевести затриманого до лікарні чи спеціалізованого відділення (*«Руман проти Бельгії» (Rooman v. Belgium)* [ВП], 2019 р., §§ 147–148).

58. Більш детальну інформацію можна знайти в *Посібнику з судової практики щодо прав ув'язнених*.

H. Страждання родичів жертви

1. Попередні зауваження

59. У своїй практиці Суд завжди приділяв увагу глибокому психологічному впливу серйозного порушення прав людини на членів сім'ї жертви, які є заявниками в Суді. Однак для встановлення окремого порушення статті 3 Конвенції щодо родичів жертви повинні бути спеціальні чинники, що надають їхнім стражданням виміру та характеру, відмінного від емоційного навантаження, неминучого внаслідок самого згаданого вище порушення (*«Яновець та інші проти Росії» (Janowiec and Others v. Russia)* [ВП], 2013 р., § 177). Судова практика за цим пунктом розроблялася передусім щодо родичів зниклих безвісти осіб. Однак Суд також у виняткових випадках застосовував принципи, викладені в цих справах про зникнення безвісти, поза контекстом зникнення (*«Нікола Віргілі Тенасе проти Румунії» (Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania)* [ВП], 2019 р., § 227).

2. Родичі зниклих осіб

60. Явище зникнень людей накладає особливий тягар на родичів зниклих безвісти, які не знають про долю своїх близьких і страждають від мук невідомості. Таким чином, практика Суду з самого початку визнавала, що ситуація родичів може свідчити про нелюдське та таке, що принижує гідність, поведження, яке суперечить статті 3. Суть порушення полягає не в тому, що мало місце серйозне порушення прав людини щодо зниклої особи; воно полягає в реагуванні та ставленні органів влади до ситуації, коли її було доведено до їх відома (*«Варнава та інші проти Туреччини» (Varnava and Others v. Turkey)* [ВП], 2009 р., § 200).

61. Інші релевантні чинники включають близькість родинних зв'язків, особливі обставини відносин, ступінь, до якого член сім'ї був свідком подій, про які йдеться, та участь члена сім'ї у

спробах отримати інформацію про зниклу особу. Встановлення такого порушення не обмежується випадками, коли державу-відповідача було визнано відповідальною за зникнення, але може виникнути, коли нездатність органів влади відреагувати на запит родичів, які шукають інформацію, або перешкоди, створені на їхньому шляху, що покладає на них основний тягар зусиль із розкриття будь-яких фактів, може розглядатися як виявлення кричущого, тривалого та бездушного нехтування зобов'язанням повідомити про місцезнаходження та долю зниклої безвісти особи (*«Варнава та інші проти Туреччини» (Varnava and Others v. Turkey)* [ВП], 2009 р., § 200; *«Яновець та інші проти Росії» (Janowiec and Others v. Russia)* [ВП], 2013 р., § 178).

62. Наприклад, у справі *«Орхан проти Туреччини» (Orhan v. Turkey)*, 2002 р., заявник скаржився, що зникнення його старшого сина та двох братів призвело до його страждань, що є порушенням статті 3. Суд зазначив, що заявник був присутнім і став свідком того, як його син та брати залишали село разом із солдатами, і що вони зникли майже вісім років тому. Він також зауважив, що заявник узяв на себе тягар подання численних запитів і клопотань, і що він ніколи не отримував інформації чи пояснень від органів влади, а також його не поінформували про результати проведених розслідувань. Він також зазначив, що заявник нещодавно втратив захист свого дому та села. Усі ці чинники змусили Суд дійти висновку, що невизначеність і страх, від яких страждав заявник протягом тривалого та постійного періоду, завдали йому серйозних душевних страждань та болю, які становлять нелюдське поводження, що суперечить статті 3 (§§ 359–360; див. також *«Імакаєва проти Росії» (Imakayeva v. Russia)*, 2006 р., § 165, де Суд також підкреслив, що органи влади безпідставно відмовили заявниці в доступі до документів кримінального провадження, які могли б пролити світло на долю її зниклих родичів — безпосередньо або через провадження в Європейському суді з прав людини; і *«Ензіле Оздемір проти Туреччини» (Enzile Özdemir v. Turkey)*, 2008 р., §§ 64–65, де Суд також наголосив на наявності офіційної печатки, яка підтверджує затримання чоловіка заявниці та стала запевненням для заявниці щодо місцеперебування її зниклого чоловіка, але пізніше влада заперечила це місцеперебування без жодних пояснень).

63. На противагу цим випадкам, Суд не знайшов порушення статті 3 щодо заявниці, чий чоловік зник за обставин, що загрожували життю, оскільки вона не була свідком стверджуваних подій, що призвели до його зникнення, і не продемонструвала своєї участі в розслідуваннях, що тривали (*«Несібе Харан проти Туреччини» (Nesibe Haran v. Turkey)*, 2005 р., §§ 83–84; див. також *«Кагіров проти Росії» (Kagirov v. Russia)*, 2015 р., § 113, де Суд не зміг переконатися, що поведінка органів розслідування, незважаючи на недбалість, досягла необхідного рівня жорстокості відповідно до статті 3 Конвенції).

3. Підтверджені смерті

64. Суд застосовує більш обмежувальний підхід у ситуаціях, коли особу взяли під варту, але пізніше її знаходять мертвою після відносно короткого періоду невизначеності щодо її долі. У серії чеченських справ, у яких заявники не були свідками вбивства своїх родичів, але дізналися про їхню смерть лише після виявлення тіл, Суд вирішив, що немає необхідності в окремому висновку про порушення статті 3, оскільки він вже встановив порушення статті 2 Конвенції в її матеріальному та процесуальному аспектах. Окрім того, у справах щодо осіб, вбитих владою в порушення статті 2, Суд постановив, що застосування статті 3 зазвичай не поширюється на родичів через миттєвий характер події, яка спричинила смерть. Окремий висновок про порушення статті 3 було встановлено лише в ситуаціях підтвердженої смерті, коли заявники стали безпосередніми свідками страждань членів своїх сімей (*«Яновець та інші проти Росії» (Janowiec and Others v. Russia)* [ВП], 2013 р., §§ 179–181 та процитовані там справи).

4. Поводження з тілами померлих

65. Суд постановив, що ознаки, придатні людині втрачаються після смерті, і, отже, заборона на жорстоке поведження більше не застосовується до тіл померлих (*«Акпінар та Алтун проти Туреччини» (Akpınar and Altun v. Turkey)*, 2007 р., § 82). Однак поведження з тілами померлих призвело до порушення статті 3 щодо родичів померлого (§§ 84–87).

66. У справі *«Хаджхалієв та інші проти Росії» (Khadzhaliyev and Others v. Russia)*, 2008 р., Суд визнав порушення статті 3, коли заявники не змогли належним чином поховати розчленовані та обезголовлені тіла своїх дітей, оскільки було знайдено лише частини останків (§ 121). У справі *«Аккум проти Туреччини» (Akkum v. Turkey)*, 2005 р., статтю 3 було порушено стосовно батька, якому показали понівечене тіло його сина (§ 259). У справі *«Ельберте проти Латвії» (Elberte v. Latvia)*, 2015 р., Суд визнав порушення статті 3 через вилучення тканини у померлого чоловіка заявниці без її попередньої згоди чи відома та всупереч національному законодавству (§ 143).

67. Жодного порушення не було у справі *«Кангез та інші проти Туреччини» (Cangöz and Others v. Turkey)*, 2016 р., де тіла родичів заявників, убитих солдатами, було доставлено на військову базу. Там їх розмістили на відкритому повітрі в місці, де їх могли бачити військові на базі; їх роздягли та оглянули прокурор і двоє лікарів. Суд постановив, що, незалежно від того, чи бачили заявники тіла особисто, їх знання про умови, в яких оглядалися тіла їхніх родичів, призвело до душевних страждань. Однак, якщо брати до уваги особливу мету такого поведження (проведення експертизи тіл), то обставини не надали стражданням заявників виміру та характеру, відмінних від емоційного страждання, яке можна вважати неминуче завданним будь-якому члену сім'ї померлої особи у подібній ситуації (*«Кангез та інші проти Туреччини» (Cangöz and Others v. Turkey)*, 2016 р., §§ 157–168).

5. Інше

68. Справа *«Мубіланзіла Майека та Канікі Мітунга проти Бельгії» (Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium)*, 2006 р., стосувалася затримання та депортації неповнолітнього шукача притулку без супроводу. Суд, розглянувши поведінку національних органів влади, встановив, що перша заявниця — мати затриманої п'ятирічної дитини — зазнала глибоких страждань і тривоги внаслідок затримання її доньки. З огляду на обставини справи, Суд дійшов висновку, що було досягнуто рівня тяжкості, необхідного для порушення статті 3 (§§ 55–59). На противагу цьому, Суд встановив, що занепокоєння матері восьмирічної дитини, яка провела день у відділку поліції під час розслідування проти матері (при цьому не було повідомлено органи у справах дітей), не досягло необхідного мінімального рівня жорстокості (*«Таракі Деппе проти Туреччини» (Tarak and Depe v. Turkey)*, 2019 р., § 79).

69. У справі, де син заявниці помер у в'язниці від СНІДу через неналежну медичну допомогу, Суд, беручи до уваги ряд чинників, у тому числі численні спроби заявниці привернути увагу до ситуації її сина та цинічне, байдуже і жорстоке ставлення до її звернень з боку органів влади — як щодо смерті її сина, так і під час подальшого розслідування — встановив, що вона стала жертвою нелюдського поведження (*«Салахов та Іслямова проти України» (Salakhov and Islyamova v. Ukraine)*, 2013 р., § 204).

70. У контексті розслідування звинувачень у сексуальному насильстві Суд вважав, що заявник — батько ймовірної жертви — не продемонстрував жодних прикладів невідповідної реакції чи ставлення з боку влади до нього, і тому відхилив цю частину заяви (*«М.П. та інші проти Болгарії» (M.P. and Others v. Bulgaria)*, 2011 р., §§ 123–125).

I. Засудження та призначення покарання

1. Вік настання кримінальної відповідальності

71. У справах *«В. проти Сполученого Королівства» (V. v. the United Kingdom)*, 1999 р., та *«Т. проти Сполученого Королівства» (T. v. The United Kingdom)*, 1999 р., Суд розглянув питання про те, чи могло притягнення заявників до кримінальної відповідальності за дії, вчинені у віці десяти років, призвести до порушення статті 3 Конвенції. Він виявив, що на тому етапі не існувало жодного чіткого спільного стандарту серед держав-членів Ради Європи щодо мінімального віку кримінальної відповідальності. Навіть якби Англія та Уельс були одними з небагатьох європейських юрисдикцій, де зберігається низький вік кримінальної відповідальності, десятирічний вік не можна вважати таким молодим, щоб непропорційно відрізнитися від вікового обмеження, якого дотримуються інші європейські держави. Таким чином, Суд дійшов висновку, що притягнення заявників до кримінальної відповідальності саме по собі не є підставою для порушення статті 3 Конвенції (*«В. проти Сполученого Королівства» (V. v. the United Kingdom)* [ВП], 1999 р., §§ 72–74; *«Т. проти Сполученого Королівства» (T. v. The United Kingdom)* [ВП], 1999 р., §§ 70–72).

2. Грубо непропорційні вироки

72. Суд визнає, що хоча в принципі питання належного покарання значною мірою виходять за межі сфери дії Конвенції, грубо непропорційний вирок може становити жорстоке поводження, що суперечить статті 3, на момент його винесення. Однак Суд підкреслив, що «груба непропорційність» є суворим стандартом, і лише в рідкісних і унікальних випадках його буде досягнуто (*«Бабар Ахмад та інші проти Сполученого Королівства» (Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom)*, 2012 р., § 237; *«Харкінс і Едвардс проти Сполученого Королівства» (Harkins and Edwards v. the United Kingdom)*, 2012 р., § 133).

73. Наприклад, Суд не погодився з тим, що екстрадиція заявника призведе до реального ризику поводження, яке суперечить статті 3 Конвенції, у справі, де докази свідчать про те, що заявнику може бути призначено будь-яке покарання аж до позбавлення волі на строк до тридцяти п'яти років у разі екстрадиції до Сполучених Штатів, але вимог щодо мінімального покарання не було. Беручи до уваги характер стверджуваних правопорушень, які включали терористичні злочини, і високий поріг, необхідний для демонстрації того, що вирок буде грубо непропорційним, Суд не погодився з тим, що екстрадиція заявника призведе до реального ризику поводження, яке суперечить статті 3 Конвенції, внаслідок тривалості будь-якого призначеного покарання (*«Асват проти Сполученого Королівства» (Aswat v. UK)*, 2013 р., § 58).

74. У справі, де заявники скаржилися на продовження виконання у Сполученому Королівстві, відповідно до угоди про передачу ув'язнених, тривалого покарання, призначеного тайськими судами, Суд підкреслив, що при дослідженні того, чи порушує вирок статтю 3 у контексті продовження виконання вироку згідно з угодою про передачу ув'язнених, увагу слід зосереджувати на тому, чи будь-які страждання або приниження виходять за межі того неминучого елемента страждань і приниження, пов'язаного з виконанням вироку у вигляді позбавлення волі, винесеного іноземним судом. Оцінюючи ступінь страждань і приниження, необхідно врахувати різну практику призначення покарань, прийняту державами, а також законні і розумні відмінності між державами щодо відповідної тривалості покарань. Суд також повинен брати до уваги той факт, що передача відбулася в межах міжнародного співробітництва у відправленні правосуддя, що в принципі відповідає інтересам відповідних осіб. Отже, якщо захід міжнародного співробітництва спрямований на сприяння та захист основоположних прав тих, хто підпадає під кримінальні санкції за кордоном, переваги, отримані заявником у результаті виконання цього заходу, є важливим чинником на користь висновку про те, що спосіб і метод виконання вироку не піддають заявника стражданням чи труднощам, які перевищують

неминучий рівень страждань, притаманних триманню під вартою (*«Віллокс і Герфорд проти Сполученого Королівства» (Willcox and Hurford v. the United Kingdom)*, 2013 р., §76).

3. Смертна кара

75. У справі *«Аль-Саадун і Муфді проти Сполученого Королівства» (Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom)*, 2010 р., Суд зазначив, що всі держави-члени, крім двох, підписали Протокол № 13 щодо скасування смертної кари за будь-яких обставин, і всі держави, крім трьох, які його підписали, ратифікували його. Ці цифри, разом із послідовною практикою держави щодо дотримання мораторію на вищу міру покарання, було визнано переконливими вказівками на те, що зміст статті 2 змінився, заборонивши смертну кару за будь-яких обставин. На тлі цього Суд не вважав, як він раніше постановив у справі *«Сорінг проти Сполученого Королівства» (Soering v. the United Kingdom)*, 1989 р., §§ 102–104, що формулювання другого речення пункту 1 статті 2 продовжує діяти як перешкода для тлумачення слів «нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання» у статті 3 як таких, що включають смертну кару (*«Аль-Саадун і Муфді проти Сполученого Королівства» (Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom)*, 2010 р., § 120). Таким чином, смертна кара стала неприйнятною формою покарання, яка більше не є допустимою відповідно до статті 2 зі змінами, внесеними Протоколами № 6 і 13, і яка становить «нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання» відповідно до статті 3 (*«А.Л. (Кс.В.) проти Росії» (A.L. (X.W.) v. Russia)*, 2015, § 64).

76. Стаття 3 Конвенції забороняє екстрадицію, депортацію чи іншу передачу особи іншій державі, якщо було продемонстровано вагомі підстави вважати, що там йому чи їй загрожуватиме реальний ризик застосування смертної кари (*«Аль-Саадун і Муфді проти Сполученого Королівства» (Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom)*, 2010 р., §§ 123 і 140–143; *«А.Л.(Кс.В.) проти Росії» (A.L. (X.W.) v. Russia)*, 2015 р., §§ 63–66; *«Шамаяєв та інші проти Грузії та Росії» (Shamayev and Others v. Georgia and Russia)*, 2005 р., § 333).

77. Більш детальну інформацію можна знайти в *Посібнику з судової практики з питань імміграції*.

4. Довічне ув'язнення

78. Конвенція не забороняє призначення довічного позбавлення волі особам, засудженим за особливо тяжкі злочини — наприклад, вбивство. Однак, щоб бути сумісним зі статтею 3, такий вирок повинен допускати пом'якшення *de jure* і *de facto*, що означає, що для ув'язненого має передбачатися як перспектива звільнення, так і можливість перегляду справи. Основою такого перегляду має бути оцінка наявності законних пенологічних підстав для продовження утримання ув'язненого у в'язниці. Ці підстави включають покарання, стримування, громадський захист і реабілітацію. Баланс між ними не обов'язково є статичним і може зміщуватися протягом відбування покарання, тому основне виправдання тримання під вартою на початковому етапі може не бути таким самим після тривалого періоду відбування покарання. Підкреслюється важливість підстави для реабілітації, тобто реінтеграції засудженого в суспільство, оскільки саме на ній нині найбільше зосереджена європейська пенітенціарна політика, як це відображено в практиці Держав-учасниць, у відповідних стандартах, прийнятих Радою Європи, і у відповідних міжнародних матеріалах (*«Мюррей проти Нідерландів» (Murray v. the Netherlands)* [ВП], 2016 р., § 102; і *«Хатчінсон проти Сполученого Королівства» (Hutchinson v. the United Kingdom)* [ВП], 2017 р., § 42).

79. Довічне ув'язнення не стає таким, що не підлягає скороченню, лише через той факт, що на практиці його можна відбутися повністю (*«Мюррей проти Нідерландів» (Murray v. the Netherlands)* [ВП], 2016 р., § 99, із подальшими посиланнями). Однак повага до людської гідності вимагає від тюремної адміністрації прагнути до реабілітації довічно ув'язненого (*«Мюррей проти Нідерландів» (Murray v. the Netherlands)* [ВП], 2016 р., § 104). Звідси випливає, що необхідний

перегляд має враховувати прогрес, якого ув'язнений досяг на шляху до реабілітації, разом із оцінкою, чи був такий прогрес настільки значним, що подальше тримання під вартою більше не може бути виправданим законними пенологічними підставами. Таким чином, перегляду справи, обмеженого міркуваннями співчуття, недостатньо (*«Хатчінсон проти Сполученого Королівства» (Hutchinson v. the United Kingdom)* [ВП], 2017 р., § 43).

80. Викладені у національному законодавстві критерії та умови, що стосуються перегляду, повинні мати достатній ступінь зрозумілості та певності, а також відображати відповідну судову практику Суду. Це означає, що ув'язнені, які отримали довічне ув'язнення, мають право знати з самого початку, що вони повинні робити, щоб розглядалася можливість їхнього звільнення, і за яких умов. Це стосується випадків, коли перегляд вироку відбудеться або може вимагатися (*«Вінтер та інші» (Vinter and Others)*, 2013 р., § 122). У цьому аспекті Суд відзначив чітку підтримку у релевантних співставних і міжнародних матеріалах перегляду, який проводиться не пізніше ніж через двадцять п'ять років після винесення вироку, з періодичними переглядами після цього (*там же*, §§ 68, 118, 119 та 120). Однак він також зазначив, що це питання належить до сфери свободи розсуду, яку має бути надано Державам-учасникам у питаннях кримінального правосуддя та винесення вироків (*там же*, §§ 104, 105 і 120).

81. Що стосується характеру перегляду, то Суд підкреслив, що в його завдання не входить визначення того, чи має він бути судовим чи виконавчим, беручи до уваги свободу розсуду, яку має бути надано Державам-учасникам (*«Вінтер та інші» (Vinter and Others)*, 2013 р., § 120). Тому кожна держава має визначити, чи перегляд вироку здійснюється виконавчою чи судовою владою (*«Хатчінсон проти Сполученого Королівства» (Hutchinson v. the United Kingdom)* [ВП], 2017 р., § 44).

82. Більш детальну інформацію можна знайти в *Посібнику з судової практики щодо прав ув'язнених*.

J. Екстрадиція та видворення

83. Суд підкреслив, що Держави-учасниці мають право, згідно із загальновизнаним міжнародним законодавством і відповідно до своїх договірних зобов'язань, включно з Конвенцією, контролювати в'їзд, проживання та видворення іноземців (*«Хасанов і Рахманов проти Росії» (Khasanov and Rakhmanov v. Russia)* [ВП], 2022 р., § 93). Право на політичний притулок не міститься ні в Конвенції, ні в Протоколах до неї. Проте депортація, екстрадиція або будь-який інший захід з метою видворення іноземця може призвести до порушення статті 3 і, отже, передбачати відповідальність Держави-учасниці згідно з Конвенцією, якщо було продемонстровано вагомні підстави вважати, що особа, про яку йдеться, у разі її видворення зіткнеться з реальним ризиком піддатися поведженню, яке суперечить статті 3, у країні, що приймає. За таких обставин стаття 3 передбачає зобов'язання не висилати особу до такої країни (*«Іліас і Ахмед проти Угорщини» (Ilias and Ahmed v. Hungary)* [ВП], 2019 р., §§ 125–126).

84. Більш детальну інформацію можна знайти в *Посібнику з судової практики з питань імміграції*.

K. Примусові медичні втручання

а. Загальні принципи

85. Захід, який є терапевтичною необхідністю з точки зору встановлених принципів медицини, в принципі не може вважатися нелюдським і таким, що принижує гідність. Тим не менш, Суд повинен переконатися, що медичну необхідність було обґрунтовано переконливими доказами, і що процесуальні гарантії для рішення існують і їх дотримуються (*«Джаллох проти Німеччини» (Jalloh v. Germany)* [ВП], 2006 р., § 69).

в. Примусове годування

86. Примусове годування, спрямоване на порятунок життя затриманого, який свідомо відмовляється приймати їжу, в принципі не може вважатися нелюдським і таким, що принижує гідність. Тим не менш, Суд повинен переконатися, що медичну необхідність було обґрунтовано переконливими доказами, і що процесуальних гарантій для рішення про примусове годування дотримуються («*Чорап проти Молдови*» (*Ciorap v. Moldova*), 2007 р., § 77). Крім того, спосіб, у який заявника піддають примусовому годуванню під час голодування, не повинен перевищувати порог мінімального рівня жорстокості, передбаченого практикою Суду відповідно до статті 3 Конвенції («*Невмержицький проти України*» (*Nevmerzhitsky v. Ukraine*), 2005 р., § 94).

87. У справі «*Херцегфалві проти Австрії*» (*Herczegfalvy v. Austria*), 1992 р., яка включала, зокрема, примусове годування психіатричного пацієнта, що відмовлявся приймати їжу, Суд визнав таке поведження виправданим медичною необхідністю і, отже, встановив, що воно не порушувало статтю 3 (§§ 79–84).

88. На противагу цій справі, Суд встановив, що примусове годування ув'язненого, який оголосив голодування на знак протесту проти умов ув'язнення, було викликане не поважними медичними причинами, а радше метою змусити його припинити свій протест, і виконувалося таким чином, що його без жодної потреби було піддано сильному фізичному болю та приниженню, рівнозначному катуванням («*Чорап проти Молдови*» (*Ciorap v. Moldova*), 2007 р., § 89; див. також «*Невмержицький проти України*» (*Nevmerzhitsky v. Ukraine*), 2005 р., § 98).

с. Примусове психіатричне лікування

89. У справі «*Горобет проти Молдови*» (*Gorobet v. Moldova*), 2011 р., Суд не встановив медичної необхідності піддавати заявника утриманню тривалістю сорок один день та примусовому психіатричному лікуванню в лікарні, і визначив, що таке незаконне та свавільне поведження викликало у заявника почуття страху, душевного болю та неповноцінності, що становить поведження, що принижує гідність (§ 52).

90. Аналогічно, хоча початкова примусова госпіталізація заявника (який намагався покінчити життя самогубством) була виправданою, у справі «*Баталіні проти Росії*» (*Bataliny v. Russia*), 2015 р., Суд встановив, що не було доведено жодної медичної необхідності для продовження його примусової госпіталізації та лікування, включно з його ув'язненням та участю у наукових дослідженнях нового препарату (§§ 88–91).

91. І навпаки, у справі «*Науменко проти України*» (*Naoumenko v. Ukraine*), 2004 р., §§ 113–116, Суд не знайшов доказів, які б підтверджували поза будь-якими розумними сумнівами, що лікування, яке надавалося заявнику у в'язниці, навіть якщо воно було примусовим, суперечило статті 3, беручи до уваги, зокрема, той факт, що заявник страждав на серйозні психічні розлади, двічі намагався позбавити себе життя, та що йому було призначено лікування для полегшення його симптомів (див. також «*Дворжачек проти Чеської Республіки*» (*Dvořáček v. the Czech Republic*), 2014 р., § 106, де заявник скаржився, зокрема, на сексологічне лікування, яке було застосовано нібито без його інформованої згоди).

д. Примусова стерилізація

92. Суд постановив, що стерилізація є серйозним втручанням у стан репродуктивного здоров'я людини. Вона може на законних підставах виконуватися на прохання відповідної особи — наприклад, як метод контрацепції або з терапевтичною метою, якщо медичну необхідність було встановлено на основі переконливих доказів. Однак Суд вирішив, що застосування такої медичної процедури без згоди психічно здорового дорослого пацієнта є несумісним із вимогою

поваги до людської свободи та гідності — одним із фундаментальних принципів, на яких базується Конвенція («*В.Ц. проти Словаччини*» (*V.C. v. Slovakia*), 2011 р., §§ 106–107).

93. У «*В.Ц. проти Словаччини*» (*V.C. v. Slovakia*) 2011 році, коли заявницю, ромку, стерилізували без її інформованої згоди одразу після пологів за допомогою кесаревого розтину, Суд дійшов висновку, що, хоча не було жодних ознак того, що медичний персонал діяв із наміром жорстокого поводження із заявницею, він, тим не менш, діяв із грубою зневагою до її права на автономію та вибір як пацієнта. Отже, таке поводження порушувало статтю 3 Конвенції (§§ 106–120; див. також «*Н.Б. проти Словаччини*» (*N.B. v. Slovakia*), 2012 р., де Суд встановив, що стерилізація неповнолітньої заявниці не була медичним втручанням, яке врятувало їй життя, і що її було проведено без інформованої згоди заявниці та/або її представника. Таку процедуру було визнано несумісною з вимогою поваги до людської свободи та гідності заявниці (§§ 74–81).

е. Вилучення з організму людини наркотичних засобів та інших доказів

94. Суд підкреслив, що навіть якщо це не зумовлено причинами медичної необхідності, стаття 3 Конвенції як така не забороняє вдаватися до медичної процедури всупереч волі підозрюваного з метою отримання від нього доказів його причетності до вчинення кримінального правопорушення. Однак будь-яке застосування примусового медичного втручання для отримання доказів злочину має бути переконливо обґрунтоване фактами конкретної справи. Це особливо вірно у випадках, коли процедура спрямована на отримання з організму особи речових доказів того самого злочину, у вчиненні якого її підозрюють. Особливо інтрузивний характер такої дії вимагає суворої та скрупульозної перевірки всіх супутніх обставин. У зв'язку з цим необхідно належним чином враховувати серйозність правопорушення, про яке йдеться. Органи влади також повинні продемонструвати, що вони взяли до уваги альтернативні методи вилучення доказів. Окрім того, процедура не повинна передбачати жодного ризику тривалої шкоди здоров'ю підозрюваного («*Джаллох проти Німеччини*» (*Jalloh v. Germany*) [ВП], 2006 р., §§ 70–71).

95. Більше того, як і у випадку з втручаннями, які здійснюються з терапевтичною метою, спосіб, у який особа піддається примусовій медичній процедурі з метою вилучення доказів із її організму, не повинен перевищувати мінімальний рівень жорстокості, передбачений практикою Суду щодо статті 3 Конвенції. Релевантні чинники в цьому аспекті включають таке: чи зазнала відповідна особа серйозного фізичного болю або страждання внаслідок примусового медичного втручання; чи було примусову медичну процедуру призначено та проведено лікарями; чи перебувала відповідна особа під постійним медичним наглядом, і чи призвело примусове медичне втручання до будь-якого погіршення стану здоров'я заявника та чи мало воно тривалі наслідки для його чи її здоров'я («*Джаллох проти Німеччини*» (*Jalloh v. Germany*) [ВП], 2006 р., §§ 72–74).

96. Наприклад, Суд встановив, що заявника було піддано нелюдському та такому, що принижує гідність, поводженню в порушення статті 3, коли заявника примусили до катетеризації в поліцейській дільниці, щоб отримати зразок сечі для визначення його причетності до правопорушення, пов'язаного з дорожнім рухом. У зв'язку з цим він зазначив, що органи влади отримали б ті самі докази, взявши також зразок крові заявника, і що спосіб, у який було проведено захід, спричинив заявнику як фізичний біль, так і психічні страждання («*Р.С. проти Угорщини*» (*R.S. v. Hungary*), 2019 р., § 72; див., на протипагу цій справі, «*Шмідт проти Німеччини*» (*Schmidt v. Germany*) (ріш.), 2006 р., де взяття зразків крові та слини у підозрюваного проти його волі з метою встановлення його участі у правопорушенні не досягло мінімального рівня жорстокості, передбаченого статтею 3).

III. Захист від катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, що застосовуються недержавними суб'єктами

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

A. Обсяг позитивних зобов'язань держави

97. Хоча Конвенція не може покласти пряму відповідальність за дії приватних осіб на Державу-учасницю («*Бегановіч проти Хорватії*» (*Beganović v. Croatia*), 2009 р., § 68) або представників держави, які діють у своїй приватній якості («*Чевік проти Туреччини*» (*Çevik v. Turkey*), (№ 2), 2010 р., § 33), Суд вирішив, що відповідальність держави все ж можна залучити через зобов'язання, накладене статтею 1 Конвенції.

98. У зв'язку з цим він постановив, що зобов'язання Високих Договірних Сторін згідно зі статтею 1 Конвенції гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права та свободи, визначені Конвенцією, у поєднанні зі статтею 3, вимагає від держав вжиття заходів, спрямованих на те, щоб особи, які знаходяться під їхньою юрисдикцією, не піддавалися тортурам або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню, включно з таким жорстоким поводженням з боку приватних осіб («*З. та інші проти Сполученого Королівства*» (*Z and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2001 р., § 73 та «*О'Кіф проти Ірландії*» (*O'Keefe v. Ireland*) [ВП], 2014 р., § 144).

99. Зокрема, діти та інші вразливі особи мають право на ефективний захист («*Х та інші проти Болгарії*» (*X and Others v. Bulgaria*) [ВП], 2021 р., § 177 та «*Р.Б. проти Естонії*» (*R.B. v. Estonia*), 2021 р., § 78).

100. У цьому аспекті Суд постійно дотримувався того підходу, що стаття 3 покладає на держави обов'язок захищати фізичне благополуччя осіб, які опинилися у вразливому становищі в силу того, що вони перебувають під контролем органів влади, — наприклад, затриманих або військовослужбовців строкової служби («*Премініні проти Росії*» (*Preminyin v. Russia*), 2011 р., § 73).

101. Суд проаналізував позитивне зобов'язання держав захищати від жорстокого поводження в ряді різних контекстів, таких як, наприклад:

- У контексті жорстокого поводження з дітьми (див., наприклад, «*А. проти Сполученого Королівства*» (*A. v. the United Kingdom*), 1998 р.; «*З. та інші проти Сполученого Королівства*» (*Z and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2011 р.; «*Асоціації Innocence en Danger і Association Enfance et Partage проти Франції*» (*Association Innocence en Danger and Association Enfance et Partage v. France*), 2020 р.);
- У контексті домашнього насильства (див., наприклад, «*Т.М. та С.М. проти Республіки Молдова*» (*T.M. and C.M. v. the Republic of Moldova*), 2014 р.; «*Тальпіс проти Італії*» (*Talpis v. Italy*), 2017 р.; «*Володіна проти Росії*» (*Volodina v. Russia*), 2019 р., та щодо кібернасильства див. «*Бутуруга проти Румунії*» (*Buturugă v. Romania*), 2020 р., §§ 74, 78–79);

- У контексті сексуальних злочинів (див., наприклад, *«М.С. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria)*, 2003 р.; і щодо неповнолітніх див. *«І.С. проти Румунії» (I.C. v. Romania)*, 2016 р.; *«М.Дж.К. проти Румунії» (M.G.C. v. Romania)*, 2016 р.);
- У контексті конфліктів між ув'язненими (див., наприклад, *«Пантеа проти Румунії» (Pantea v. Romania)*, 2003 р.; *«Родіч та інші проти Боснії та Герцеговини» (Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina)*, 2008 р.; та *«Д.Ф. проти Латвії» (D.F. v. Latvia)*, 2013 р.);
- У контексті демонстрацій (див., наприклад, *«Ідентоба та інші проти Грузії» (Identoba and Others v. Georgia)*, 2015 р., §§ 72–74, § 81; та *«Група підтримки жіночих ініціатив та інші проти Грузії» (Women's Initiatives Supporting Group and Others v. Georgia)*, 2021 р., §§ 70–78);
- У контексті фізичних і словесних переслідувань людини з інвалідністю (див. *«Джорджевич проти Хорватії» (Đorđević v. Croatia)*, 2012 р.);
- У контексті фізичних і словесних переслідувань неповнолітнього (див. *«В.К. проти Росії» (V.K. v. Russia)*, 2017 р.) або літньої особи (див. *«Ірина Смірнова проти України» (Irina Smirnova v. Ukraine)*, 2016 р.);
- У контексті насильства, вчиненого на ґрунті ненависті (див., наприклад, *«Шкорянець проти Хорватії» (Škorjanec v. Croatia)*, 2017 р.; *«Бурля та інші проти України» (Burlya and Others v. Ukraine)*, 2018 р.);
- У контексті «дідівщини» та знущань в армії (див., наприклад, *«Філіппові проти Росії» (Filipov v. Russia)*, 2022 р.).

В. Характер позитивних зобов'язань держави

102. Основні позитивні зобов'язання держави згідно зі статтею 3 Конвенції включають, по-перше, зобов'язання запровадити законодавчу та нормативну базу захисту; по-друге, за певних чітко визначених обставин, зобов'язання вживати оперативних заходів для захисту конкретних осіб від ризику поведження, що суперечить цьому положенню (*«Х та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021 р., § 178).

1. Обов'язок створити відповідну нормативно-правову базу

103. Позитивне зобов'язання згідно зі статтею 3 Конвенції вимагає, зокрема, створення нормативно-правової бази для належного захисту осіб від порушень їхньої фізичної та психологічної цілісності, особливо у найсерйозніших випадках, шляхом введення в дію положень кримінального права та їх ефективного застосування на практиці (*«Х та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021 р., § 179).

104. Це зобов'язання набуває особливого значення в контексті державної служби, яка зобов'язана захищати здоров'я та благополуччя дітей, зокрема якщо ці діти особливо вразливі та знаходяться під виключним контролем влади. За деяких обставин це може вимагати вжиття спеціальних заходів і гарантій. У зв'язку з цим Суд наголосив, стосовно випадків сексуального насильства над дітьми, особливо коли кривдник має владу над дитиною, що існування корисних механізмів виявлення та звітування є основоположним для ефективного впровадження відповідного кримінального законодавства (*«Х та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021 р., § 180).

105. Аналогічно, у контексті домашнього насильства Суд постановив, що цей обов'язок зазвичай вимагатиме від національних органів влади вжиття позитивних заходів у сфері кримінально-правового захисту. Такі заходи включатимуть, зокрема, криміналізацію актів насильства в сім'ї шляхом забезпечення ефективних, пропорційних і стримувальних стягнень (*«Володіна проти Росії» (Volodina v. Russia)*, 2019 р., § 78). Окрім того, що стосується заходів захисту, Суд вимагає,

щоб інструментарій правових та оперативних заходів, наявних у національній правовій базі, надавав залученим органам ряд достатніх заходів на вибір, які є адекватними та пропорційними рівню ризику, який було оцінено в обставинах конкретної справи (*«Тунікова та інші проти Росії» (Tunikova and Others v. Russia)*, 2021 р., § 95).

2. **Обов'язок проводити превентивні оперативні заходи**

106. Як і у випадку зі статтею 2 Конвенції, стаття 3 може за певних обставин вимагати від держави вжити оперативних заходів для захисту жертв або потенційних жертв жорстокого поводження (*«Х та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021 р., § 181).

107. Це позитивне зобов'язання щодо захисту слід тлумачити таким чином, щоб не покладати надмірний тягар на органи влади, пам'ятаючи, зокрема, про непередбачуваність людської поведінки та оперативних виборів, які має бути зроблено з точки зору пріоритетів і ресурсів. Відповідно, не кожен ризик жорстокого поводження може встановити для органів влади вимогу Конвенції вжити заходів для запобігання реалізації цього ризику. Проте необхідні заходи повинні принаймні забезпечувати ефективний захист, зокрема дітей та інших уразливих осіб, і включати розумні кроки для запобігання жорстокому поводженню, про яке влада мала або повинна була знати (*«О'Кіф проти Ірландії» (O'Keefe v. Ireland)* [ВП], 2014 р., § 144).

108. Таким чином, для виникнення позитивного зобов'язання має бути встановлено, що органи влади знали або повинні були знати в той час про існування реального та безпосереднього ризику жорстокого поводження з ідентифікованою особою внаслідок злочинних дій третьої сторони, і що вони не вжили заходів у межах своїх повноважень, які, за розумною оцінкою, як можна було б очікувати, допомогли б уникнути цього ризику (*«Х та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021 р., § 183).

109. Суд зауважує, що в цьому контексті оцінка характеру та рівня ризику є невід'ємною частиною обов'язку вживати превентивних оперативних заходів, якщо цього вимагає наявність ризику. Таким чином, перевірка дотримання державою цього обов'язку повинна включати аналіз як адекватності оцінки ризику, проведеної національними органами влади, так і, якщо відповідний ризик, що стимулює обов'язок діяти, було або мало бути виявлено, адекватності вжитих превентивних заходів (*«Курт проти Австрії» (Kurt v. Austria)* [ВП], 2021 р., § 159, хоча й відповідно до статті 2 Конвенції).

110. Суд також підкреслив, що немає необхідності доводити, що «якби не» бездіяльність держави, жорстокого поводження не було б. Невжиття розумно доступних заходів, які могли б мати реальну перспективу змінити результат або пом'якшити шкоду, є достатнім для притягнення до відповідальності держави (*«О'Кіф проти Ірландії» (O'Keefe v. Ireland)* [ВП], 2014 р., § 149).

С. **Деякі приклади**

111. Суд визнав, що держава-відповідач не виконала свого зобов'язання щодо захисту осіб від жорстокого поводження, коли:

- адміністрація місця затримання не запобігла систематичному жорстокому поводженню із затриманим з боку співкамерників (*«Премініні проти Росії» (Premininu v. Russia)*, 2011 р., § 90; див. також *«І.Е. проти Республіки Молдова» (I.E. v. the Republic of Moldova)*, 2020 р., § 46, де неповнолітню особу з психічними вадами помістили в камеру з насильницькими злочинцями, де вона зазнавала побиття та згвалтування);
- національна правова база не визначила домашнє насильство як окремий злочин або обтяжувальний елемент інших злочинів та не встановила мінімальний поріг тяжкості тілесних ушкоджень, необхідний для порушення державного обвинувачення, а також не вжиття органами влади жодних превентивних оперативних заходів для захисту

заявника (*«Володіна проти Росії» (Volodina v. Russia)*, 2019 р., § 85 і § 91; див. також *«М.С. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria)*, 2003 р., § 166, де Суд встановив, що національна нормативно-правова база не забезпечує достатній захист жертви ймовірного згвалтування);

- влада не змогла захистити члена вразливої релігійної меншини від систематичних нападів (*«Міланович проти Сербії» (Milanović v. Serbia)*, 2010 р., § 90; див. також *«Члени збору Свідків Єгови в Глдані та інші проти Грузії» (Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia)*, 2007 р., §§ 100–105 і § 124, де поліція не вжила достатніх заходів проти постійних нападів на збори Свідків Єгови членами Православної Церкви, незважаючи на те, що їх було попереджено на досить ранній стадії, щоб вони могли оперативнo вжити заходів для припинення насильства та захисту жертв).
- Військова влада не змогла захистити сина заявників — жертву та викривача знущань і «дідівщини» в армії — від помсти з боку товаришів по службі (*«Філіппові проти Росії» (Filipov v. Russia)*, 2022 р., § 103).

112. І навпаки, у справі *«Х та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021 р., § 183, що стосувалася звинувачень у сексуальному насильстві в дитячому будинку, Суд вирішив, що спосіб впровадження нормативної бази не спричинив порушення статті 3, зокрема, оскільки не було встановлено жодної системної проблеми щодо сексуального насильства над малолітніми дітьми в закладах інтернатного типу. Крім того, він встановив, що за конкретними фактами справи було недостатньо інформації для висновку про те, що органи влади Болгарії знали або повинні були знати про реальний і безпосередній ризик для заявників бути підданими жорсткому поводженню, зокрема такому, що породжує вказане вище зобов'язання захистити їх від такого ризику.

IV. **Обов'язок розслідувати заяви про катування, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання**

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

A. **Обсяг процесуальних зобов'язань**

113. Якщо особа висуває обґрунтовану заяву про те, що він або вона зазнали поводження, яке порушує статтю 3, з боку представників держави, це положення, що розглядається разом із загальним обов'язком держави згідно зі статтею 1 Конвенції «гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в... [Конвенції]», непрямо вимагає проведення ефективного офіційного розслідування (*«Асенов та інші проти Болгарії» (Assenov and Others v. Bulgaria)*, 1998 р., § 102 та *«Ель-Масрі проти колишньої Югославської Республіки Македонії» (El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)* [ВП], 2012 р., § 182). Інакше загальна юридична заборона катувань і нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження і покарання, незважаючи на свою фундаментальну важливість, була б неефективною на практиці, і в деяких випадках представники держави могли б фактично

безкарно зловживати правами тих, хто знаходиться під їхнім контролем (*«Лабіта проти Італії» (Labita v. Italy)* [ВП], 2000 р., § 131).

114. У зв'язку із зазначеним вище Суд підкреслив, що належне реагування органів влади при розслідуванні серйозних звинувачень у жорстокому поводженні з боку поліції чи інших подібних представників держави відповідно до стандартів статті 3 має критично важливе значення для підтримки довіри суспільства до їхнього дотримання верховенства права та запобігання будь-якій видимості змови чи толерування незаконних дій (*«Ляпін проти Росії» (Lyapin v. Russia)*, 2014 р., § 139).

115. Це процесуальне зобов'язання також поширюється на вимогу розслідувати заяви про жорстоке поводження з боку приватних осіб, якщо вони є «небезпідставними» (*«М. та інші проти Італії та Болгарії» (M. and Others v. Italy and Bulgaria)*, 2012 р., § 100 та *«Х та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021 р., § 184).

В. Мета розслідування

116. Головною метою розслідування є гарантування ефективного виконання національного законодавства, що забороняє катування та нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, у справах, що стосуються представників держави або державних органів, і забезпечення їх підзвітності за жорстоке поводження, що сталося під їх відповідальністю (*«Буйд проти Бельгії» (Bouyid v. Belgium)* [ВП], 2015 р., § 117).

С. Характер і ступінь перевірки

117. Характер і ступінь перевірки, які задовольняють мінімальному порогу ефективності розслідування, залежать від обставин конкретної справи. Їх необхідно оцінювати на основі всіх релевантних фактів і з огляду на практичні реалії слідчої роботи (*«Х та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021 р., § 190).

118. Наприклад, у випадках, коли діти могли бути жертвами сексуального насильства, дотримання позитивних зобов'язань, що випливають зі статті 3, вимагає, у контексті національного провадження, ефективної реалізації права дітей на те, щоб їхні найкращі інтереси були пріоритетом і щоб особливу вразливість дитини та її відповідні потреби було належним чином враховано. Зокрема, процесуальне зобов'язання за статтею 3 у таких випадках має тлумачитися у світлі зобов'язань, що випливають з інших відповідних міжнародних документів — зокрема, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства («Ланцаротської конвенції»)(*«Х та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021 р., § 192).

Д. Стандарти розслідування

1. Попередні зауваження

119. У справі *«С.М. проти Хорватії» (S.M. v. Croatia)*, [ВП], 2020 р., §§ 311–320, Суд узагальнив свою практику щодо процесуального зобов'язання відповідно до схожих принципів статей 2, 3 і 4 Конвенції. Він зазначив, зокрема, що в той час як загальний обсяг позитивних зобов'язань держави може відрізнятись у справах, коли поводження, що суперечить Конвенції, було заподіяно через участь представників держави, і у справах, коли насильство вчиняється приватними особами, процесуальні вимоги є аналогічними (*«Сабаліч проти Хорватії» (Sabalić v. Croatia)*, 2021 р., § 96).

120. Зокрема, органи влади зобов'язані діяти відразу після подання офіційної скарги. Однак, навіть за відсутності прямої скарги, слід провести розслідування, якщо є інші достатньо чіткі

ознаки того, що могло мати місце катування чи жорстоке поводження. Органи влади повинні діяти за власною ініціативою, як тільки їм стає відомо про справу (*«Члени збору Свідків Єгови в Глдані та інші проти Грузії» (Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia)*, 2007 р., § 97).

121. Процесуальне зобов'язання згідно зі статтею 3 продовжує застосовуватися в складних умовах безпеки, у тому числі в контексті збройного конфлікту. Навіть якщо події, що призводять до обов'язку розслідування, відбуваються в контексті загального насильства і слідчі стикаються з перешкодами та обмеженнями, які змушують застосовувати менш ефективні заходи розслідування або призводять до затримки розслідування, стаття 3 все одно вимагає вжиття всіх розумних заходів для забезпечення проведення ефективного та незалежного розслідування (*«Мокану та інші проти Румунії» (Mocanu and Others v. Romania)* [ВП], 2014 р., § 319).

122. Нарешті, параметри для оцінки дотримання процесуальної вимоги статті 3, які збігаються з параметрами статті 2, оцінюються на основі кількох основних параметрів: адекватність проведених слідчих заходів, оперативність розслідування, залученість потерпілого до розслідування та незалежність розслідування. Ці елементи взаємопов'язані, і кожен із них, взятий окремо, не є кінцевою метою. Це критерії, які, взяті разом, дають змогу оцінити ступінь ефективності розслідування (*«Р. Р. і Р. Д. проти Словаччини» (R.R. and R.D. v. Slovakia)*, 2020 р., § 178, див. також *«Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey)* [ВП], 2015 р., § 225 стосовно статті 2).

2. Незалежність

123. Для того, щоб розслідування було ефективним, установи та особи, відповідальні за його проведення, мають бути незалежними від тих, на кого воно спрямоване. Це означає не лише відсутність будь-яких ієрархічних чи інституційних зв'язків, а й практичну незалежність (*«Буїд проти Бельгії» (Bouyid v. Belgium)* [ВП], 2015 р., § 118).

124. У цьому аспекті застосовні вимоги вимагають конкретної перевірки незалежності розслідування загалом, а не абстрактної оцінки. Крім того, вони не закликають до повної незалежності осіб і органів, відповідальних за розслідування, а радше до того, щоб вони були достатньо незалежними від осіб і структур, про чю відповідальність, ймовірно, буде йтися. Таким чином, адекватність ступеня незалежності має оцінюватися у світлі всіх обставин, які обов'язково є специфічними для кожної справи (*«М.Б. та інші проти Словаччини» (M.B. and Others v. Slovakia)*, 2021 р., § 91).

125. Суд встановив, що відповідному розслідуванню бракувало незалежності, якщо:

- слідчими були військові прокурори, які, як і обвинувачені (двоє з яких були генералами), були посадовими особами у відносинах підпорядкування у військовій ієрархії (*«Мокану та інші проти Румунії» (Mocanu and Others v. Romania)* [ВП], 2014 р., § 333);
- прокурор, який проводив розслідування, також офіційно порушив кримінальну справу проти заявника та клопотав про тримання заявника під вартою (*«Бойченко проти Молдови» (Boicenco v. Moldova)*, 2006 р., § 124);
- слідчий орган делегував основну та суттєву частину розслідування — встановлення винних у ймовірному жорстокому поводженні — тому самому органу, представники якого, ймовірно, вчинили злочин, а потім продовжив покладатися на свій висновок про те, що було неможливо ідентифікувати відповідних співробітників поліції, не вживаючи жодних подальших дій (*«Наджафлі проти Азербайджану» (Najafli v. Azerbaijan)*, 2012 р., §§ 52–54; див. також *«Бурсук проти Румунії» (Bursuc v. Romania)*, 2004 р., § 104, де поліцейські, що належали до того самого підрозділу в тому ж місті, що й поліцейські, щодо яких проводилося розслідування, збирали докази та заслухали свідків);

- спікер Міністерства внутрішніх справ, яке було роботодавцем слідчого, що вів розслідування, заявив ЗМІ через три дні після початку кримінального розслідування та не чекаючи його висновків, що заявник не зазнав жорстокого поводження з боку поліції і що його твердження не відповідають дійсності («*Емін Гусейнов проти Азербайджану*» (*Emin Huseynov v. Azerbaijan*), 2015 р., § 74);
- поведінці слідчих бракувало необхідної прозорості та видимості незалежності через те, що вони не вжили жодних незалежних кроків, таких як опитування другого заявника, залучених посадових осіб та очевидців або призначення судово-медичної експертизи тілесних ушкоджень другого заявника («*Джурджевич проти Хорватії*» (*Đurđević v. Croatia*), 2011 р., §§ 89–90);
- слідчі встановили обставини кримінального провадження, спираючись виключно та без жодних обґрунтувань на версію подій, наведену співробітниками поліції, у тому числі ймовірними правопорушниками та їхніми колегами, які були певним чином причетні до подій, про які йдеться, навіть не заслухавши заявника чи будь-яких інших свідків («*Вірабян проти Вірменії*» (*Virabyan v. Armenia*), 2012 р., §§ 165–167; див. також «*Сулейманов проти Росії*» (*Suleymanov v. Russia*), 2013 р., § 144);
- коли прокуратура звернулася за допомогою до поліції, яка підпорядковувалася тій самій ланці командування, що й поліцейські, щодо яких проводилося розслідування («*Баранін і Вукчевич проти Чорногорії*» (*Baranin and Vukčević v. Montenegro*), 2021 р., § 144).

126. І навпаки, Суд не виявив проблем стосовно незалежності розслідування за таких обставин:

- адміністративний орган, що був суб'єктом спору, або його працівники не були причетні до справи, і не було доказів того, що їм бракувало незалежності («*X та інші проти Болгарії*» (*X and Others v. Bulgaria*) [ВП], 2021 р., § 207);
- розслідування, що важливо, проводилося не лише судовими органами в контексті кримінального провадження, а й незалежним адміністративним органом, який представив усі гарантії незалежності («*П.М. та Ф.Ф. проти Франції*» (*P.M. and F.F. v. France*), 2021 р., § 71);
- розслідування проводилося Державною прокуратурою, яка була як ієрархічно, так і інституційно незалежною від тих, хто став об'єктом розслідування, і що остання сама вжила усіх слідчих заходів та не покладалася на жодні висновки тих, хто міг не мати необхідної ієрархічної чи інституційної незалежності («*В.Д. проти Хорватії*» (*V.D. v. Croatia*) (№ 2), 2018 р., § 69).

3. Належність

127. Щоб бути «ефективним», розслідування має бути належним. Це означає, що воно має бути здатним привести до встановлення фактів і визначення того, чи була застосована сила виправданою за конкретних обставин, а також ідентифікувати та — якщо необхідно — покарати винних («*Лабіта проти Італії*» (*Labita v. Italy*) [ВП], 2000 р., § 131 та «*Еронович проти Латвії*» (*Jeronovičs v. Latvia*) [ВП], 2016 р., § 103). Інакше загальна юридична заборона катувань і нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження і покарання, незважаючи на свою фундаментальну важливість, була б неефективною на практиці, і в деяких випадках представники держави могли б фактично безкарно зловживати правами тих, хто знаходиться під їхнім контролем («*Честаро проти Італії*» (*Cestaro v. Italy*), 2015 р., § 204).

128. Розслідування має бути ретельним, а це означає, що органи влади повинні завжди серйозно намагатися з'ясувати, що сталося, і не повинні покладатися на поспішні чи необґрунтовані висновки, щоб закрити розслідування, або використовувати їх як основу для своїх рішень. Вони мають вживати всіх доступних їм розумних заходів для отримання доказів

щодо інциденту, в тому числі, зокрема, свідчень очевидців і доказів судової експертизи. Будь-який недолік у розслідуванні, який перешкоджає його здатності встановити причину травм або ідентифікувати відповідальних осіб, несе у собі ризик порушення цього стандарту (*«Ель-Масрі проти колишньої Югославської Республіки Македонії» (El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)* [ВП], 2012 р., § 183).

129. Суд встановив, що розслідування, про яке йдеться, було неналежним , якщо:

- слідчі органи здебільшого поклалися на заяви ймовірних злочинців та інших співробітників поліції, а також на внутрішні записи поліції, коли відхиляли заяви заявника про жорстоке поводження з боку поліції (*«М.Ф. проти Угорщини» (M.F. v. Hungary)* (2017 р., § 55; див. також *«Архип проти Румунії» (Archip v. Romania)*, 2011 р., §§ 66–71, де судові органи дійшли висновку, не надавши багато деталей про фактичні обставини та без ретельного розгляду фактів і обставин інциденту, а слідчі органи застосували вибіркового і дещо непослідовний підхід до оцінки доказів (§§ 66–71);
- відповідні органи залишалися пасивними та не провели офіційне розслідування, незважаючи на переконливі заяви про жорстоке поводження, доведені до їх відомо (*«М.С. проти Хорватії» (M.S. v. Croatia) (№ 2)*, 2015 р., §§ 81–84; див. також *«Ованесян проти Вірменії» (Hovhannisyuan v. Armenia)*, 2018 р., §§ 58–59);
- одну з осіб, винних у жорстокому поводженні, ніколи не було офіційно ідентифіковано і щодо неї не було висунуто звинувачень, незважаючи на ідентифікацію цієї особи заявником (*«Баровов проти Росії» (Barovov v. Russia)*, 2021 р., § 39);
- національні органи влади не ідентифікували та не допитали поліцейських зі спеціалізованого підрозділу, які були в масках без ідентифікаційних номерів чи букв, при обшуку житла , при цьому заявник стверджував, що з ним поводилися жорстоко (*«Христови проти Болгарії» (Hristovi v. Bulgaria)*, 2011 р., § 91);
- відповідні органи допустили процедурні помилки, які зробили основну сукупність доказів непринятною, що призвело до патової ситуації у кримінальному провадженні (*«Маслова та Налбандов проти Росії» (Maslova and Nalbandov v. Russia)*, 2008 р., §§ 92–97).

130. І навпаки, взявши до уваги різноманітні кроки, вжиті національними органами влади, Суд не виявив проблем щодо належності розслідування у таких справах:

- *«Бакланов проти України» (Baklanov v. Ukraine)*, 2013 р., що стосувалася ймовірного жорстокого поводження та знущань над заявником під час проходження ним строкової військової служби;
- *«В.Д. проти Хорватії» (V.D. v. Croatia) (№ 2)*, 2018 р., яка стосувалася нового розслідування, розпочатого офісом державного прокурора щодо звинувачень у жорстокому поводженні, щодо яких Суд раніше визнав порушення статті 3;
- *«П.М. та Ф.Ф. проти Франції» (P.M. and F.F. v. France)*, 2021 р., яка стосувалася звинувачень у жорстокому поводженні із заявниками з боку поліції під час допиту та під час тримання під вартою.

4. Оперативність і розумна швидкість здійснення

131. Стаття 3 вимагає, щоб розслідування були негайними та здійснювалися з розумною швидкістю. Хоча можуть існувати перешкоди або труднощі, які заважають просуванню розслідування в конкретній ситуації, швидке реагування органів влади на розслідування звинувачень у жорстокому поводженні, як правило, може вважатися критично важливим для підтримки громадської довіри до дотримання ними верховенства права, а також для запобігання будь-якій видимості змови чи терпимості до протиправних дій (*«Буйід проти Бельгії» (Bouyid v. Belgium)* [ВП], 2015 р., § 121).

132. Суд встановив, що національні органи влади, зокрема, не провели розслідування оперативного та з розумною швидкістю, коли:

- минуло вісім років і чотири місяці у трьох інстанціях кримінального провадження стосовно домашнього насильства щодо неповнолітнього («*Д.М.Д. проти Румунії*» (*D.M.D. v. Romania*), 2017 р., § 53; див. також «*Ю. проти Словенії*» (*Y. v. Slovenia*), 2015 р., § 99, де минуло більше семи років з моменту подання заявницею скарги про те, що вона зазнала сексуального насильства, до моменту винесення вироку першої інстанції);
- у контексті жорстокого поводження у в'язниці, суд над наглядачами розпочався лише через п'ять років і вісім місяців після подання скарги про кримінальне правопорушення, а на момент розгляду справи в Суді провадження все ще не завершилося («*Інделікато проти Італії*» (*Indelicato v. Italy*), 2001 р., § 37);
- були невиправдані затримки у встановленні свідків або отриманні їхніх показань («*Баранін і Вукчевич проти Чорногорії*» (*Baranin and Vukčević v. Montenegro*), 2021 р., § 142, 11 та «*Матесару та Савіцкі проти Молдови*» (*Mătăsaru and Savițchi v. Moldova*), 2010 р., §§ 88 та 93);
- мало місце безпідставне затягування кримінального провадження, що призвело до закінчення строку давності («*Ангелова та Ілієв проти Болгарії*» (*Angelova and Iliev v. Bulgaria*), 2007 р., §§ 101–103; див. також «*Баровов проти Росії*» (*Barovov v. Russia*), 2021 р., §§ 39 і 42);
- мали місце затримки в опитуванні ключового спеціаліста у відповідний час, нездатність знайти чіткі ознаки жорстокого поводження, а також тривалий загальний період, протягом якого не було ухвалено жодного судового рішення («*І.Е. проти Республіки Молдова*» (*I.E. v. the Republic of Moldova*), 2020 р., § 52);
- були затримки в отриманні усних свідчень від заявників, які були неповнолітніми та стали жертвами ймовірного жорстокого поводження з расистських мотивів («*М.Б. та інші проти Словаччини*» (*M.B. and Others v. Slovakia*), 2021 р., §§ 82–83);
- кілька розслідувань і подальших кримінальних проваджень за заявами заявника про напад, переслідування, погрози та жорстоке поводження — усі в контексті домашнього насильства — були або з пропущеним строком давності, або ще тривали через багато років після подій через пасивність органів влади («*М.С. проти Італії*» (*M.S. v. Italy*), 2022 р., §§ 141 і 150).

133. І навпаки, Суд встановив, що розслідування не суперечило вимозі щодо оперативності та розумної швидкості здійснення розслідувань, коли, наприклад:

- тривалість розслідування можна пояснити обсягом проведених розслідувань, оскільки було проведено численні слухання та не менше чотирьох експертиз («*Гедір та інші проти Франції*» (*Ghedir and Others v. France*), 2015 р., § 133);
- де провадження щодо компенсації було дуже тривалим (15 років), але воно все-таки встановило факти заподіяння заявниці тяжких тілесних ушкоджень і привело до притягнення винних до відповідальності та присудження заявниці компенсації («*Ісаєва проти України*» (*Isayeva v. Ukraine*), 2018 р., §§ 63–66);
- незважаючи на відносну складність справи, яка вимагала допиту кількох свідків, отримання висновку експерта та інших доказів щодо інциденту, розслідування тривало загалом близько шести місяців («*В.Д. проти Хорватії*» (*V.D. v. Croatia*) (№ 2), 2018 р., § 80).

5. Громадський контроль та участь потерпілого

134. Розслідування має забезпечувати достатній елемент громадського контролю, щоб гарантувати відповідальність як на практиці, так і в теорії («*Аль Нашірі проти Румунії*» (*Al Nashiri v. Romania*), 2018 р., § 641 та процитовані там справи).

135. Крім того, потерпілий повинен мати можливість брати ефективну участь у розслідуванні («*Буйд проти Бельгії*» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], 2015 р., § 122 та «*X та інші проти Болгарії*» (*X and Others v. Bulgaria*) [ВП], 2021 р., § 189). Однак розголошення або публікація поліцейських звітів і матеріалів розслідування може стосуватися делікатних питань, що потенційно можуть мати негативний вплив на приватних осіб або інші розслідування. Тому доступ жертви або її найближчих родичів до розслідування у міру його просування не можна вважати автоматичною вимогою. Необхідний доступ може бути надано на інших етапах доступних процедур, і органи розслідування не зобов'язані задовольняти кожен запит щодо певного слідчого заходу під час розслідування («*Стеван Петрович проти Сербії*» (*Stevan Petrović v. Serbia*), 2021 р., § 109).

136. Суд встановив, що розслідування було недостатньо доступним для потерпілого або що воно не допускало належного громадського контролю, коли:

- слідчий не заслухав потерпілих особисто та не виклав їхню версію подій у постановках, які їм також навіть не було вручено («*Дедовський та інші проти Росії*» (*Dedovskiy and Others v. Russia*), 2008 р., § 92;
- у національному законодавстві не було конкретної процедури надання доступу до матеріалів справи на досудових стадіях і, зокрема, переліку підстав для відмови та надання доступу, не було визначено обсягу, в якому заявнику може бути надано доступ, та строків розгляду відповідних запитів і надання доступу («*Олексій Михайлович Захаркін проти України*» (*Oleksiy Mykhaylovych Zakharkin v. Ukraine*), 2010 р., § 73);
- органи влади постійно приховували інформацію про свої рішення або значно затримували надання такої інформації заявникам, всупереч чіткій вимозі національного законодавства («*Чернега та інші проти України*» (*Chernega and Others v. Ukraine*), 2019 р., § 166).

137. І навпаки, Суд не виявив жодних проблем щодо громадського контролю або участі потерпілого, коли потерпілому було надано адекватну інформацію та доступ до матеріалів справи, а також він міг вказати факти та запропонувати докази, які необхідно отримати під час розслідування («*В.Д. проти Хорватії*» (*V.D. v. Croatia*) (№ 2), 2018 р., §§ 78).

Е. Питання, пов'язані з притягненням до відповідальності, стягненнями та компенсацією

138. Суд підкреслив, що зобов'язання провести ефективне розслідування є зобов'язанням не щодо результату, а щодо засобів («*X та інші проти Болгарії*» (*X and Others v. Bulgaria*) [ВП], 2021 р., § 186). Якщо офіційне розслідування призвело до порушення провадження в національних судах, провадження загалом, включно зі стадією судового розгляду, має відповідати вимогам статті 3 Конвенції. Це включає стягнення, накладені наприкінці цих проваджень. Хоча немає абсолютного зобов'язання, щоб усі судові переслідування закінчувалися засудженням або винесенням конкретного вироку, національні суди за жодних обставин не повинні бути готовими до того, щоб грубі напади на фізичну та психічну недоторканість залишалися безкарними, або щоб серйозні правопорушення каралися надто легкими покараннями. Отже, важливим питанням, який має розглянути Суд, є те, чи можна було б вважати та до якої міри суди, приходячи до певного висновку, піддали справу

ретельному розгляду з тим, щоб стримувальний ефект існуючої судової системи та важливість ролі, яку вона мала відігравати у запобіганні порушенням заборони жорстокого поводження, не було підірвано (*«Сабаліч проти Хорватії» (Sabalić v. Croatia)*, 2021 р., § 97).

139. Звідси випливає, що, віддаючи належне національним органам влади та судам у виборі відповідних стягнень за жорстоке поводження, Суд повинен використовувати певні повноваження щодо перегляду та втручати у випадках явної непропорційності між тяжкістю діяння та призначеним покаранням (*«Мюмюн проти Болгарії» (Mumtun v. Bulgaria)*, 2015 р., § 67).

140. У зв'язку з цим, для того, щоб розслідування було ефективним на практиці, передумовою є те, щоб держава ввела в дію положення кримінального права, які передбачають покарання за дії, що суперечать статті 3 (*«Честаро проти Італії» (Cestaro v. Italy)*, 2015 р., § 209).

141. Якщо державних службовців звинувачують у злочинах, пов'язаних із жорстоким поводженням, важливо, щоб їх було відсторонено від виконання обов'язків на час розслідування чи суду та звільнено у разі визнання винними (*«Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany)* [ВП], 2010 р., § 125; *«Баровов проти Росії» (Barovov v. Russia)*, 2021 р., § 43).

142. Суд також постановив, що у справах, які стосуються катувань або жорстокого поводження з боку представників держави, кримінальне провадження не може бути припинено через строк давності, а також що амністії та помилювання не повинні допускати в таких випадках. Окрім того, спосіб застосування строку давності повинен відповідати вимогам Конвенції. Тому важко погодитися з негнучкими строками давності, які не допускають винятків (*«Мокану та інші проти Румунії» (Mocanu and Others v. Romania)* [ВП], 2014 р., § 326). Цей принцип також було поширено на акти насильства, вчинені приватними особами, зокрема, коли вони стосуються грубих порушень основних прав людини (*«Пулфер проти Албанії» (Pulfer v. Albania)*, 2018 р., § 83 у контексті фізичного нападу; *«Е.Г. проти Республіки Молдова» (E.G. v. the Republic of Moldova)*, 2021 р., § 43 у контексті сексуального насильства та *«М.С. проти Італії» (M.S. v. Italy)*, 2022 р., § 144 у контексті домашнього насильства).

143. Таким чином, Суд визнав порушення процесуальної частини статті 3 у справах, де застосування строків давності було спричинено нездатністю органів влади діяти швидко та з належною обачністю або коли строки кримінального переслідування сплили через неналежну кваліфікацію національними органами актів катувань чи інших форм жорстокого поводження як менш серйозних злочинів, що призвело до скорочення строків давності та дало змогу винному уникнути кримінальної відповідальності (*Консультативний висновок щодо застосовності строків давності до кримінального переслідування, засудження та покарання щодо злочину, який по суті є актом катування* [ВП], §§ 61–62, 2022 р.).

144. Нарешті, у справах про навмисне жорстоке поводження з боку представників держави в порушення статті 3 Суд неодноразово встановлював, що для забезпечення достатнього відшкодування необхідні два заходи. По-перше, органи державної влади повинні були провести ретельне та ефективне розслідування, здатне привести до ідентифікації та покарання винних. По-друге, у відповідних випадках вимагається присудження заявнику компенсації або, принаймні, можливість вимагати та отримати компенсацію за шкоду, завдану заявнику в результаті жорстокого поводження (*«Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany)* [ВП], 2010 р., § 116; *«Раззаков проти Росії» (Razzakov v. Russia)*, 2015 р., § 50).

F. Розслідування злочинів на ґрунті ненависті

145. Суд підкреслив особливу вимогу щодо розслідування нападів із расовим підтекстом, яке має проводитися активно та неупереджено, беручи до уваги необхідність постійного утвердження у суспільстві засудження расизму задля збереження впевненості меншин у

здатності влади захистити їх від загрози расистського насильства (*«Антаєв та інші проти Росії» (Antayev and Others v. Russia)*, 2014 р., § 110).

146. Таким чином, під час розслідування насильницьких інцидентів, спровокованих імовірними расистськими настроями, державні органи зобов'язані вжити всіх розумних заходів для встановлення наявності расистських мотивів, а також визначити, чи відіграли роль у подіях почуття ненависті або упередження на основі етнічного походження особи. Застосовувати до расистсько мотивованого насильства та жорстокості підхід, аналогічний тому, що застосовується до справ без жодного расистського підтексту, означало б закривати очі на конкретний характер дій, які є особливо руйнівними для основних прав людини (*«Абду проти Болгарії» (Abdu v. Bulgaria)*, 2014 р., § 44). Зазначене зобов'язання є частиною відповідальності, покладеної на держави згідно зі статтею 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 3, але воно також є аспектом процесуальних зобов'язань, що впливають зі статті 3 Конвенції (*«М.Ф. проти Угорщини» (M.F. v. Hungary)*, 2017 р., § 73). Воно також застосовується, коли до певного виду поведінки, несумісного зі статтею 3, вдається приватна особа (*«Абду проти Болгарії» (Abdu v. Bulgaria)*, 2014 р., § 44).

147. Окрім того, таке розслідування стосується не лише актів насильства, заснованих на фактичному або передбачуваному особистому статусі чи характеристиках жертви, а й актів насильства, заснованих на фактичному чи передбачуваному зв'язку чи приналежності жертви до іншої особи, що фактично або ймовірно володіє певним статусом чи захищеною характеристикою (*«Шкорянець проти Хорватії» (Škorjanec v. Croatia)*, 2017 р., § 56).

148. На практиці часто буває складно довести расову мотивацію. Зобов'язання держави-відповідача розслідувати можливі расистські аспекти насильницького акту є зобов'язанням докласти максимальних зусиль, але не абсолютним зобов'язанням. Органи влади повинні зробити все, що є розумним за конкретних обставин, щоб зібрати та забезпечити докази, дослідити всі практичні засоби виявлення істини та прийняти повністю обґрунтовані, неупереджені й об'єктивні рішення, не оминаючи підозрілих фактів, які можуть свідчити про насильство на расовому ґрунті (*«Антаєв та інші проти Росії» (Antayev and Others v. Russia)*, 2014 р., § 122).

149. Такі ж міркування виникають щодо насильства, спричиненого, наприклад, релігійною нетерпимістю, або насильства, мотивованого дискримінацією за статтю чи сексуальною орієнтацією (*«Сабаліч проти Хорватії» (Sabalić v. Croatia)*, 2021 р., § 94).

150. Більш детальну інформацію можна знайти в *Посібнику з судової практики щодо статті 14 та статті 1 Протоколу № 12 «Заборона дискримінації»*.

Г. Процесуальні зобов'язання в транскордонному контексті

151. Вимога ефективності кримінального розслідування може за деяких обставин включати зобов'язання органів розслідування співпрацювати з органами іншої держави, тобто зобов'язання шукати або надавати допомогу. Характер і обсяг цих зобов'язань неминуче залежатимуть від обставин кожної конкретної справи — наприклад, чи знаходяться основні докази на території відповідної Держави учасниці або чи підозрювані втекли туди. Це означає, що відповідні держави повинні вжити всіх розумних заходів для співпраці одна з одною, добросовісно використовуючи можливості, доступні їм відповідно до застосованих міжнародних документів про взаємну правову допомогу та співпрацю у кримінальних справах. Незважаючи на те, що Суд не має компетенції здійснювати нагляд за дотриманням міжнародних договорів або зобов'язань, окрім Конвенції, він зазвичай перевіряє в цьому контексті, чи скористалася держава-відповідач можливостями, доступними за цими документами (*«Х та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021 р., § 19).

Н. Поновлення процесуальних зобов'язань

152. Процесуальне зобов'язання може бути поновлено після нової події, такої як виявлення нових доказів чи інформації, що ставить під сумнів результати попереднього розслідування чи судового розгляду (див. *«Егмез проти Кіпру» (Egmez v. Cyprus)* (ріш.), 2012 р., § 63). Характер та обсяг будь-якого подальшого розслідування, якого вимагає процесуальне зобов'язання, неминуче залежатиме від обставин кожної конкретної справи та може відрізнитися від того, яке слід очікувати одразу після жорстокого поводження (*«Еронович проти Латвії» (Jeronovičs v. Latvia)* [ВП], 2016 р., § 107).

Перелік цитованих справ

Судова практика, наведена в цьому Керівництві, стосується постанов або рішень, винесених Європейським судом з прав людини, а також рішень або доповідей Європейської комісії з прав людини.

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються постанови по суті справи, що була винесена Палатою Суду. Аббревіатура «(ріш.)» вказує на те, що наводиться цитата з рішення Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою палатою.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Керівництва ведуть до бази даних HUDOC (<<http://hudoc.echr.coe.int>>), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої палати, постанов і рішень Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) і Комісії (рішення і доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд виносить свої постанови і рішення англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами.

—А—

«*A і B проти Хорватії*» (*A and B v. Croatia*), № 7144/15, 20 червня 2019 р.

«*A проти Росії*» (*A v. Russia*), № 37735/09, 12 листопада 2019 р.

«*A. проти Сполученого Королівства*» (*A. v. the United Kingdom*), 23 вересня 1998 р., *Звіти про постанови та рішення 1998-VI*

«*Association Innocence en Danger і Association Enfance et Partage проти Франції*» (*Асоціації Innocence en Danger and Association Enfance et Partage v. France*), № 15343/15 і 16806/15, 4 червня 2020 р.

«*I.C. проти Румунії*» (*I.C. v. Romania*), № 36934/08, 24 травня 2016 р.

«*I.E. проти Республіки Молдова*» (*I.E. v. the Republic of Moldova*), № 45422/13, 26 травня 2020 р.

«*M.C. проти Болгарії*» (*M.C. v. Bulgaria*), № 39272/98, ЄСПЛ 2003-XII

«*M.S.S. проти Бельгії та Греції*» (*M.S.S. v. Belgium and Greece*) [ВП], № 30696/09, ЄСПЛ 2011

«*X та інші проти Болгарії*» (*X and Others v. Bulgaria*) [ВП], № 22457/16, 2 лютого 2021 р.

«*Y проти Болгарії*» (*Y v. Bulgaria*), № 41990/18, 20 лютого 2020 р.

«*A. та інші проти Сполученого Королівства*» (*A. and Others v. the United Kingdom*) [ВП], № 3455/05, ЄСПЛ 2009

«*A.L. (Кс.В.) проти Росії*» (*A.L. (X.W.) v. Russia*), № 44095/14, 29 жовтня 2015 р.

«*A.P. проти Словаччини*» (*A.P. v. Slovakia*), № 10465/17, 28 січня 2020 р.

«*A.P., Гарсон і Ніко проти Франції*» (*A.P., Garçon and Nicot v. France*), № 79885/12 та 2 інших, 6 квітня 2017 р.

«*Абду проти Болгарії*» (*Abdu v. Bulgaria*), № 26827/08, 11 березня 2014 р.

«*Абдюшева та інші проти Росії*» (*Abdyusheva and Others v. Russia*), № 58502/11 та 2 інших, 26 листопада 2019 р.

«*Абу Зубайда проти Литви*» (*Abu Zubaydah v. Lithuania*), № 46454/11, 31 травня 2018 р.

«*Аггерхольм проти Данії*» (*Aggerholm v. Denmark*), № 45439/18, 15 вересня 2020 р.

«*Агдгомелашвілі та Джапарідзе проти Грузії*» (*Aghdgomelashvili and Japaridze v. Georgia*), № 7224/11, 8 жовтня 2020 р.

- «Айдин проти Туреччини» (*Aydin v. Turkey*), 25 вересня 1997 р., Звіти про постанови та рішення 1997-VI
- «Аккад проти Туреччини» (*Akkad v. Türkiye*), № 1557/19, 21 червня 2022 р.
- «Аккум проти Туреччини» (*Akkum v. Turkey*), № 21894/93, ЄСПЛ 2005-II (витяги)
- «Акпінар та Алтун проти Туреччини» (*Akpinar and Altun v. Turkey*), № 56760/00, 27 лютого 2007 р.
- «Аксой проти Туреччини» (*Aksoy v. Turkey*), 18 грудня 1996 р., Звіти про постанови та рішення 1996-VI
- «Алі Гюнеш проти Туреччини» (*Ali Güneş v. Turkey*), № 9829/07, 10 квітня 2012 р.
- «Аль Наширі проти Польщі» (*Al Nashiri v. Poland*), № 28761/11, 24 липня 2014 р.
- «Аль Наширі проти Румунії» (*Al Nashiri v. Romania*), № 33234/12, 31 травня 2018 р.
- «Аль-Саадун і Муфді проти Сполученого Королівства» (*Al-Saadoon and Mufdhi v. the United Kingdom*), № 61498/08, ЄСПЛ 2010
- «Ананьєв та інші проти Росії» (*Ananyev and Others v. Russia*), № 42525/07 та 60800/08, 10 січня 2012 р.
- «Ангелова та Ілієв проти Болгарії» (*Angelova and Iliev v. Bulgaria*), № 55523/00, 26 липня 2007 р.
- «Анжело Георгієв та інші проти Болгарії» (*Anzhelo Georgiev and Others v. Bulgaria*), № 51284/09, 30 вересня 2014 р.
- «Антаєв та інші проти Росії» (*Antayev and Others v. Russia*), № 37966/07, 3 липня 2014 р.
- «Архіп проти Румунії» (*Archip v. Romania*), № 49608/08, 27 вересня 2011 р.
- «Асват проти Сполученого Королівства» (*Aswat v. UK*), № 17299/12, 16 квітня 2013 р.
- «Асенов та інші проти Болгарії» (*Assenov and Others v. Bulgaria*), 28 жовтня 1998 р., Звіти про постанови та рішення 1998-VIII

—Б—

- «Бабар Ахмад та інші проти Сполученого Королівства» (*Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom*), № 24027/07 та 4 інших, 10 квітня 2012 р.
- «Бакланов проти України» (*Baklanov v. Ukraine*), № 44425/08, 24 жовтня 2013 р.
- «Баранін і Вукчевич проти Чорногорії» (*Baranin and Vukčević v. Montenegro*), № 24655/18 та 24656/18, 11 березня 2021 р.
- «Барботін проти Франції» (*Barbotin v. France*), № 25338/16, 19 листопада 2020 р.
- «Баровов проти Росії» (*Barovov v. Russia*), № 9183/09, 15 червня 2021 р.
- «Барта проти Угорщини» (*Barta v. Hungary*), № 26137/04, 10 квітня 2007 р.
- «Баталіні проти Росії» (*Bataliny v. Russia*), № 10060/07, 23 липня 2015 р.
- «Бати та інші проти Туреччини» (*Bati and Others v. Turkey*), № 33097/96 і 57834/00, ЄСПЛ 2004-IV (витяги)
- «Бегановіч проти Хорватії» (*Beganović v. Croatia*), № 46423/06, 25 червня 2009 р.
- «Берлінський проти Польщі» (*Berliński v. Poland*), № 27715/95 і 30209/96, 20 червня 2002 р.
- «Блохін проти Росії» (*Blokhin v. Russia*) [ВП], № 47152/06, 23 березня 2016 р.
- «Бойченко проти Молдови» (*Boicenco v. Moldova*), № 41088/05, 11 липня 2006 р.
- «Буїд проти Бельгії» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], № 23380/09, ЄСПЛ 2015
- «Букруру та інші проти Франції» (*Boukrourou and Others v. France*), № 30059/15, 16 листопада 2017 р.
- «Бурля та інші проти України» (*Burlya and Others v. Ukraine*), № 3289/10, 6 листопада 2018 р.
- «Бурсук проти Румунії» (*Bursuc v. Romania*), № 42066/98, 12 жовтня 2004 р.
- «Бутуруга проти Румунії» (*Buturugă v. Romania*), № 56867/15, 11 лютого 2020 р.

—В—

- «В. проти Сполученого Королівства» (*V. v. the United Kingdom*) [ВП], № 24888/94, ЄСПЛ 1999-IX
- «В.Д. проти Хорватії» (*V.D. v. Croatia*) (№ 2), № 19421/15, 15 листопада 2018 р.
- «В.К. проти Росії» (*V.K. v. Russia*), № 68059/13, 7 березня 2017 р.
- «В.Ц. проти Словаччини» (*V.C. v. Slovakia*), № 18968/07, ЄСПЛ 2011 (витяги)
- «Валашинас проти Литви» (*Valašinas v. Lithuania*), № 44558/98, ЄСПЛ 2001-VIII
- «Варнава та інші проти Туреччини» (*Varnava and Others v. Turkey*) [ВП], № 16064/90 та 8 інших, ЄСПЛ 2009
- «Візер проти Австрії» (*Wieser v. Austria*), № 2293/03, 22 лютого 2007 р.
- «Віллокс і Герфорд проти Сполученого Королівства» (*Willcox and Hurford v. the United Kingdom*) (ріш.), № 43759/10 і 43771/12, ЄСПЛ 2013
- «Вінсент проти Франції» (*Vincent v. France*), № 6253/03, 24 жовтня 2006 р.
- «Вінтер та інші» (*Vinter and Others*) [ВП], № 66069/09 та 2 інших, ЄСПЛ 2013 (витяги)
- «Вірабян проти Вірменії» (*Virabyan v. Armenia*), № 40094/05, 2 жовтня 2012 р.
- «Віргілі Тенасе проти Румунії» (*Virgiliu Tănase v. Romania*) [ВП], № 41720/13, 25 червня 2019 р.
- «Владімір Романов проти Росії» (*Vladimir Romanov v. Russia*), № 41461/02, 24 липня 2008 р.
- «Володіна проти Росії» (*Volodina v. Russia*), № 41261/17, 9 липня 2019 р.

—Г—

- «Гедір та інші проти Франції» (*Ghedir and Others v. France*), № 20579/12, 16 липня 2015 р.
- «Георзел і Георгета Стоїческу проти Румунії» (*Georgel and Georgeta Stoicescu v. Romania*), № 9718/03, 26 липня 2011 р.
- «Гефген проти Німеччини» (*Gäfgen v. Germany*) [ВП], № 22978/05, ЄСПЛ 2010
- «Горобет проти Молдови» (*Gorobet v. Moldova*), № 30951/10, 11 жовтня 2011 р.
- «Грузія проти Росії» (*Georgia v. Russia*) (I) [ВП], № 13255/07, ЄСПЛ 2014 (витяги)
- «Грузія проти Росії» (*Georgia v. Russia*) (II) [ВП] (по суті), № 38263/08, 21 січня 2021 р.
- «Група підтримки жіночих ініціатив та інші проти Грузії» (*Women's Initiatives Supporting Group and Others v. Georgia*), № 73204/13 та 74959/13, 16 грудня 2021 р.
- «Гуцанові проти Болгарії» (*Gutsanovi v. Bulgaria*), № 34529/10, ЄСПЛ 2013 (витяги)

—Д—

- «Д.М.Д. проти Румунії» (*D.M.D. v. Romania*), № 23022/13, 3 жовтня 2017 р.
- «Д.П. та Дж.С. проти Сполученого Королівства» (*D.P. and J.C. v. the United Kingdom*), № 38719/97, 10 жовтня 2002 р.
- «Д.Ф. проти Латвії» (*D.F. v. Latvia*), № 11160/07, 29 жовтня 2013 р.
- «Дашлік проти Туреччини» (*Daşlık v. Turkey*), № 38305/07, 13 червня 2017 р.
- «Дворжачек проти Чеської Республіки» (*Dvořáček v. the Czech Republic*), № 12927/13, 6 листопада 2014 р.
- «Дембеле проти Швейцарії» (*Dembele v. Switzerland*), № 74010/11, 24 вересня 2013 р.
- «Дедовський та інші проти Росії» (*Dedovskiy and Others v. Russia*), № 7178/03, ЄСПЛ 2008 (витяги)
- «Джаллох проти Німеччини» (*Jalloh v. Germany*) [ВП], № 54810/00, ЄСПЛ 2006-IX
- «Джорджевич проти Хорватії» (*Đorđević v. Croatia*), № 41526/10, ЄСПЛ 2012
- «Джурджевич проти Хорватії» (*Đurđević v. Croatia*), № 52442/09, ЄСПЛ 2011 (витяги)

—Е—

- «Е.Г. проти Республіки Молдова» (*E.G. v. the Republic of Moldova*), № 37882/13, 13 квітня 2021 р.
- «Егмез проти Кіпру» (*Egmez v. Cyprus*) (ріш.), № 12214/071, 18 вересня 2012 р.
- «Ельберте проти Латвії» (*Elberte v. Latvia*), № 61243/08, ЄСПЛ 2015
- «Ель-Масрі проти колишньої Югославської Республіки Македонії» (*El-Masri v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*) [ВП], № 39630/09, ЄСПЛ 2012
- «Емін Гусейнов проти Азербайджану» (*Emin Huseynov v. Azerbaijan*), № 59135/09, 7 травня 2015 р.
- «Енеа проти Італії» (*Enea v. Italy*) [ВП], № 74912/01, ЄСПЛ 2009
- «Ензіле Оздемір проти Туреччини» (*Enzile Özdemir v. Turkey*), № 54169/00, 8 січня 2008 р.
- «Ердал Аслан проти Туреччини» (*Erdal Aslan v. Turkey*), № 25060/02 та 1705/03, 2 грудня 2008 р.

—Є—

- «Єронович проти Латвії» (*Jeronovičs v. Latvia*) [ВП], № 44898/10, 5 липня 2016 р.

—Ж—

- «Ж.М. проти Франції» (*J.M. v. France*), № 71670/14, 5 грудня 2019 р.
- «Жердєв проти України» (*Zherdev v. Ukraine*), № 34015/07, 27 квітня 2017 р.

—З—

- «З. та інші проти Сполученого Королівства» (*Z and Others v. the United Kingdom*) [ВП], № 29392/95, ЄСПЛ 2001-V
- «З.А. та інші проти Росії» (*Z.A. and Others v. Russia*) [ВП], № 61411/15 та 3 інших, 21 листопада 2019 р.
- «Захаров і Варжабетян проти Росії» (*Zakharov and Varzhabetyan v. Russia*), № 35880/14 та 75926/17, 13 жовтня 2020 р.
- «Зонтул проти Греції» (*Zontul v. Greece*), № 12294/07, 17 січня 2012 р.

—І—

- «Іванчук проти Польщі» (*Iwańczuk v. Poland*), № 25196/94, 15 листопада 2001 р.
- «Ідалов проти Росії» (*Idalov v. Russia*) [ВП], № 5826/03, 22 травня 2012 р.
- «Ідентоба та інші проти Грузії» (*Identoba and Others v. Georgia*), № 73235/12, 12 травня 2015 р.
- «Ізці проти Туреччини» (*İzci v. Turkey*), № 42606/05, 23 липня 2013 р.
- «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (*Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia*) [ВП], № 48787/99, ЄСПЛ 2004-VII
- «Іліас і Ахмед проти Угорщини» (*Ilias and Ahmed v. Hungary*) [ВП], № 47287/15, 21 листопада 2019 р.
- «Ілієві та Ганчеві проти Болгарії» (*Ilievi and Ganchevi v. Bulgaria*), № 69154/11 і 69163/11, 8 червня 2021 р.
- «Ільтюмур Озан та інші проти Туреччини» (*İltümür Ozan and Others v. Turkey*), № 38949/09, 16 лютого 2021 р.

«Ільхан проти Туреччини» (*İlhan v. Turkey*) [ВП], № 22277/93, ЄСПЛ 2000-VII
«Імакаєва проти Росії» (*Imakayeva v. Russia*), № 7615/02, ЄСПЛ 2006-XIII (витяги)
«Інделікато проти Італії» (*Indelicato v. Italy*), № 31143/96, 18 жовтня 2001 р.
«Ірина Смірнова проти України» (*Irina Smirnova v. Ukraine*), № 1870/05, 13 жовтня 2016 р.
«Ірландія проти Сполученого Королівства» (*Ireland v. the United Kingdom*), 18 січня 1978 р., серія А, № 25
«Ірландія проти Сполученого Королівства» (*Ireland v. the United Kingdom*) (перегляд), № 5310/71, 20 березня 2018 р.
«Ісаєва проти України» (*Isayeva v. Ukraine*), № 35523/06, 4 грудня 2018 р.

—Й—

«Йоан Поп та інші проти Румунії» (*Йоан Поп та інші проти Румунії*), № 52924/09, 6 грудня 2016 р.
«Йотова проти Болгарії» (*Yotova v. Bulgaria*), № 43606/04, 23 жовтня 2012 р.

—К—

«Казіров проти Росії» (*Kagirov v. Russia*), № 36367/09, 23 квітня 2015 р.
«Казан проти Румунії» (*Cazan v. Romania*), № 30050/12, 5 квітня 2016 р.
«Калашников проти Росії» (*Kalashnikov v. Russia*), № 47095/99, ЄСПЛ 2002-VI
«Кангез та інші проти Туреччини» (*Cangöz and Others v. Turkey*), № 7469/06, 26 квітня 2016 р.
«Канчял проти Польщі» (*Kanciał v. Poland*), № 37023/13, 23 травня 2019 р.
«Караченцев проти Росії» (*Karachentsev v. Russia*), № 23229/11, 17 квітня 2018 р.
«Кастелані проти Франції» (*Castellani v. France*), № 43207/16, 30 квітня 2020 р.
«Кіпр проти Туреччини» (*Cyprus v. Turkey*) [ВП], № 25781/94, ЄСПЛ 2001-IV
«Коморашу проти Румунії» (*Comorașu v. Romania*), № 16270/12, 31 травня 2016 р.
Консультативний висновок щодо застосовності строків давності до кримінального переслідування, засудження та покарання щодо злочину, який по суті є актом катування [ВП], запит № Р16-2021-001, Касаційний суд Вірменії, 26 квітня 2022 р.
«Корнейкова та Корнейков проти України» (*Korneykova and Korneykov v. Ukraine*), № 56660/12, 24 березня 2016 р.
«Крсмановіч проти Сербії» (*Krsmanović v. Serbia*), № 19796/14, 19 грудня 2017 р.
«Кудла проти Польщі» (*Kudła v. Poland*) [ВП], № 30210/96, ЄСПЛ 2000-XI
«Курт проти Австрії» (*Kurt v. Austria*) [ВП], № 62903/15, 15 червня 2021 р.

—Л—

«Лабіта проти Італії» (*Labita v. Italy*) [ВП], № 26772/95, ЄСПЛ 2000-IV
«Лопес Остра проти Іспанії» (*López Ostra v. Spain*), 9 грудня 1994 р., серія А № 303-С
«Луценко та Вербицький проти України» (*Lutsenko and Verbytskyu v. Ukraine*), № 12482/14 та 39800/14, 21 січня 2021 р.
«Лялякін проти Росії» (*Lyalyakin v. Russia*), № 31305/09, 12 березня 2015 р.
«Ляпін проти Росії» (*Lyapin v. Russia*), № 46956/09, 24 липня 2014 р.

—М—

«М. і М. проти Хорватії» (*M. and M. v. Croatia*), № 10161/13, ЄСПЛ 2015 (витяги)

- «М.Б. та інші проти Словаччини» (*M.B. and Others v. Slovakia*), № 45322/17, 1 квітня 2021 р.
- «М.Дж.К. проти Румунії» (*M.G.C. v. Romania*), № 61495/11, 15 березня 2016 р.
- «М.К. та інші проти Польщі» (*M.K. and Others v. Poland*), № 40503/17 та 2 інших, 23 липня 2020 р.
- «М.П. та інші проти Болгарії» (*M.P. and Others v. Bulgaria*), № 22457/08, 15 листопада 2011 р.
- «М.С. проти Італії» (*M.S. v. Italy*), № 32715/19, 7 липня 2022 р.
- «М.С. проти Хорватії» (*M.S. v. Croatia*) (№ 2), № 75450/12, 19 лютого 2015 р.
- «М.Ф. проти Угорщини» (*M.F. v. Hungary*), № 45855/12, 31 жовтня 2017 р.
- «Макараціс проти Греції» (*Makaratzis v. Greece*) [ВП], № 50385/99, ЄСПЛ 2004-XI
- «Маргуш проти Хорватії» (*Marguš v. Croatia*) [ВП], № 4455/10, ЄСПЛ 2014 (витяги)
- «Маслова та Налбандов проти Росії» (*Maslova and Nalbandov v. Russia*), № 839/02, 24 січня 2008 р.
- «Матесару та Савіцкі проти Молдови» (*Mătășaru and Savițchi v. Moldova*), № 38281/08, 2 листопада 2010 р.
- «Мафалані проти Хорватії» (*Mafalani v. Croatia*), № 32325/13, 9 липня 2015 р.
- «Міланович проти Сербії» (*Milanović v. Serbia*), № 44614/07, 14 грудня 2010 р.
- «Мозер проти Молдови та Росії» (*Mozer v. Moldova and Russia*) [ВП], № 11138/10, 23 лютого 2016 р.
- «Мокану та інші проти Румунії» (*Mocanu and Others v. Romania*) [ВП], № 10865/09 та 2 інших, ЄСПЛ 2014 (витяги)
- «Мубіланзіла Майека та Канікі Мітунга проти Бельгії» (*Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*), № 13178/03, ЄСПЛ 2006-XI
- «Муршіч проти Хорватії» (*Muršić v. Croatia*) [ВП], № 7334/13, ЄСПЛ 2016
- «Мусаєв та інші проти Росії» (*Musayev and Others v. Russia*), № 57941/00 та 2 інших, 26 липня 2007 р.
- «Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (*Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey*) [ВП], № 24014/05, 14 квітня 2015 р.
- «Мюмюн проти Болгарії» (*Muyumun v. Bulgaria*), № 67258/13, 3 листопада 2015 р.
- «Мюррей проти Нідерландів» (*Murray v. the Netherlands*) [ВП], № 10511/10, 26 квітня 2016 р.

—H—

- «Н.Б. проти Словаччини» (*N.B. v. Slovakia*), № 29518/10, 12 червня 2012 р.
- «Н.П. та Н.І. проти Болгарії» (*N.P. and N.I. v. Bulgaria*) (ріш.), № 72226/11, 3 травня 2016 р.
- «Н.Х. та інші проти Франції» (*N.H. and Others v. France*), № 28820/13 та 2 інших, 2 липня 2020 р.
- «Н.Ч. проти Туреччини» (*N.Ç. v. Turkey*), № 40591/11, 9 лютого 2021 р.
- «Наджафлі проти Азербайджану» (*Najafli v. Azerbaijan*), № 2594/07, 2 жовтня 2012 р.
- «Науменко проти України» (*Naoumenko v. Ukraine*), № 42023/98, 10 лютого 2004 р.
- «Невмержицький проти України» (*Nevmerzhitsky v. Ukraine*), № 54825/00, ЄСПЛ 2005-II (витяги)
- «Недждет Булут проти Туреччини» (*Necdet Bulut v. Turkey*), № 77092/01, 20 листопада 2007 р.
- «Несібе Харан проти Туреччини» (*Nesibe Haran v. Turkey*), № 28299/95, 6 жовтня 2005 р.
- «Нешков та інші проти Болгарії» (*Neshkov and Others v. Bulgaria*), № 36925/10 та 5 інших, 27 січня 2015 р.
- «Нікола Віргіл Тенасе проти Румунії» (*Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania*) [ВП], № 41720/13, 25 червня 2019 р.

—O—

- «О'Кіф проти Ірландії» (*O'Keefe v. Ireland*) [ВП], № 35810/09, ЄСПЛ 2014 (витяги)
- «Ованесян проти Вірменії» (*Hovhannisyan v. Armenia*), № 18419/13, 19 липня 2018 р.

«Оганезова проти Вірменії» (*Oganezova v. Armenia*), № 71367/12 та 72961/12, 17 травня 2022 р.
«Оккалі проти Туреччини» (*Okkali v. Turkey*), № 52067/99, ЄСПЛ 2006-XII (витяги)
«Олексій Михайлович Захаркін проти України» (*Oleksiy Mykhaylovych Zakharkin v. Ukraine*),
№ 1727/04, 24 червня 2010 р.
«Онер'їлдіз проти Туреччини» (*Öneriyıldız v. Turkey*) [ВП], № 48939/99, ЄСПЛ 2004-XII
«Опуз проти Туреччини» (*Oruz v. Turkey*), № 33401/02, ЄСПЛ 2009
«Орхан проти Туреччини» (*Orhan v. Turkey*), № 25656/94, 18 червня 2002 р.
«Оя Атаман проти Туреччини» (*Oya Ataman v. Turkey*), № 74552/01, ЄСПЛ 2006-XIV

—П—

«П.М. та Ф.Ф. проти Франції» (*P.M. and F.F. v. France*), № 60324/15 та 60335/15, 18 лютого 2021 р.
«Пантеа проти Румунії» (*Pantea v. Romania*), № 33343/96, ЄСПЛ 2003-VI (витяги)
«Петросян проти Азербайджану» (*Petrosyan v. Azerbaijan*), № 32427/16, 4 листопада 2021 р.
«Порту Хуаненеа і Сарасола Ярсабаль проти Іспанії» (*Portu Juanenea and Sarasola Yarzabal v. Spain*), № 1653/13, 13 лютого 2018 р.
«Пран'їч-М-Лукіч проти Боснії та Герцеговини» (*Pranjić-M-Lukić v. Bosnia and Herzegovina*),
№ 4938/16, 2 червня 2020 р.
«Премініні проти Росії» (*Premininin v. Russia*), № 44973/04, 10 лютого 2011 р.
«Пулфер проти Албанії» (*Pulfer v. Albania*), № 31959/13, 20 листопада 2018 р.

—Р—

«Р. Р. і Р. Д. проти Словаччини» (*R.R. and R.D. v. Slovakia*), № 20649/18, 1 вересня 2020 р.
«Р.Б. проти Естонії» (*R.B. v. Estonia*), № 22597/16, 22 червня 2021 р.
«Р.Р. проти Польщі» (*R.R. v. Poland*), № 27617/04, ЄСПЛ 2011 (витяги)
«Р.С. проти Угорщини» (*R.S. v. Hungary*), № 65290/14, 2 липня 2019 р.
«Раззаков проти Росії» (*Razzakov v. Russia*), № 57519/09, 5 лютого 2015 р.
«Рамірес Санчес проти Франції» (*Ramirez Sanchez v. France*) [ВП], № 59450/00, ЄСПЛ 2006-IX
«Ранінен проти Фінляндії» (*Raninen v. Finland*), 16 грудня 1997 р., *Звіти про постанови та рішення 1997-VIII*
«Рахвальський і Ференц проти Польщі» (*Rachwalski and Ferenc v. Poland*), № 47709/99,
28 липня 2009 р.
«Родіч та інші проти Боснії та Герцеговини» (*Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina*),
№ 22893/05, 27 травня 2008 р.
«Рот проти Німеччини» (*Roth v. Germany*), № 6780/18 та 30776/18, 22 жовтня 2020 р.
«Руман проти Бельгії» (*Rooman v. Belgium*) [ВП], № 18052/11, 31 січня 2019 р.

—С—

«С.М. проти Хорватії» (*S.M. v. Croatia*) [ВП], № 60561/14, 25 червня 2020 р.
«Сабаліч проти Хорватії» (*Sabalić v. Croatia*), № 50231/13, 14 січня 2021 р.
«Савран проти Данії» (*Savran v. Denmark*) [ВП], № 57467/15, 7 грудня 2021 р.
«Сакір проти Греції» (*Sakir v. Greece*), № 48475/09, 24 березня 2016 р.
«Салахов та Іслямова проти України» (*Salakhov and Islyatova v. Ukraine*), № 28005/08,
14 березня 2013 р.
«Салман проти Туреччини» (*Salman v. Turkey*) [ВП], № 21986/93, ЄСПЛ 2000-VII

«Сатибалова та інші проти Росії» (*Satybalova and Others v. Russia*), № 79947/12, 30 червня 2020 р.

«Свинаренко та Сляднєв проти Росії» (*Svinarenko and Slyadnev v. Russia*) [ВП], № 32541/08 і 43441/08, ЄСПЛ 2014 (витяги)

«Селмуні проти Франції» (*Selmouni v. France*) [ВП], № 25803/94, ЄСПЛ 1999-V

«Сельджук і Аскер проти Туреччини» (*Selçuk and Asker v. Turkey*), 24 квітня 1998 р., *Звіти про постанови та рішення 1998-II*

«Семаш проти Франції» (*Semache v. France*), № 36083/16, 21 червня 2018 р.

«Сімеонові проти Болгарії» (*Simeonovi v. Bulgaria*) [ВП], № 21980/04, 12 травня 2017 р.

«Слюсарєв проти Росії» (*Slyusarev v. Russia*), № 60333/00, 20 квітня 2010 р.

«Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства» (*Smith and Grady v. the United Kingdom*), № 33985/96 і 33986/96, ЄСПЛ 1999-VI

«Соаре та інші проти Румунії» (*Soare and Others v. Romania*), № 24329/02, 22 лютого 2011 р.

«Сорінг проти Сполученого Королівства» (*Soering v. the United Kingdom*), 7 липня 1989 р., серія А, № 161

«Станіміровіч проти Сербії» (*Stanimirović v. Serbia*), № 26088/06, 18 жовтня 2011 р.

«Стеван Петровіч проти Сербії» (*Stevan Petrović v. Serbia*), № 6097/16 та 28999/19, 20 квітня 2021 р.

«Стефану проти Греції» (*Stefanou v. Greece*), № 2954/07, 22 квітня 2010 р.

«Стразімірі проти Албанії» (*Strazimiri v. Albania*), № 34602/16, 21 січня 2020 р.

«Сулєйманов проти Росії» (*Suleymanov v. Russia*), № 32501/11, 22 січня 2013 р.

—Т—

«Т. проти Сполученого Королівства» (*T. v. The United Kingdom*) [ВП], № 24724/94, 16 грудня 1999 р.

«Т.М. та С.М. проти Республіки Молдова» (*T.M. and C.M. v. the Republic of Moldova*), № 26608/11, 28 січня 2014 р.

«Табеш проти Греції» (*Tabesh v. Greece*), № 8256/07, 26 листопада 2009 р.

«Тайрер проти Сполученого Королівства» (*Tyrer v. the United Kingdom*), 25 квітня 1978 р., серія А, № 26

«Талі проти Естонії» (*Tali v. Estonia*), № 66393/10, 13 лютого 2014 р.

«Тальпіс проти Італії» (*Talpis v. Italy*), № 41237/14, 2 березня 2017 р.

«Тарак і Депе проти Туреччини» (*Tarak and Depe v. Turkey*), № 70472/12, 9 квітня 2019 р.

«Таштан проти Туреччини» (*Taştan v. Turkey*), № 63748/00, 4 березня 2008 р.

«Тревалек проти Бельгії» (*Trévalet v. Belgium*), № 30812/07, 14 червня 2011 р.

«Тунікова та інші проти Росії» (*Tunikova and Others v. Russia*), № 55974/16 та 3 інших, 14 грудня 2021 р.

—у—

«Уейнрайт проти Сполученого Королівства» (*Wainwright v. the United Kingdom*), № 12350/04, ЄСПЛ 2006-X

—Ф—

«Філіппові проти Росії» (*Filiprov v. Russia*), № 19355/09, 22 березня 2022 р.

—X—

- «Хаджиалиєв та інші проти Росії» (*Khadzhaliyev and Others v. Russia*), № 3013/04, 6 листопада 2008 р.
- «Хан проти Франції» (*Khan v. France*), № 12267/16, 28 лютого 2019 р.
- «Харкінс і Едвардс проти Сполученого Королівства» (*Harkins and Edwards v. the United Kingdom*), № 9146/07 і 32650/07, 17 січня 2012 р.
- «Хасан Ілхан проти Туреччини» (*Hasan İlhan v. Turkey*), № 22494/93, 9 листопада 2004 р.
- «Хасанов і Рахманов проти Росії» (*Khasanov and Rakhmanov v. Russia*) [ВП], № 28492/15 та 49975/15, 29 квітня 2022 р.
- «Хатчінсон проти Сполученого Королівства» (*Hutchinson v. the United Kingdom*) [ВП], № 57592/08, 17 січня 2017 р.
- «Херцегфалві проти Австрії» (*Herczegfalvy v. Austria*), 24 вересня 1992 р., серія А, № 244
- «Хлаїфія та інші проти Італії» (*Khlaifia and Others v. Italy*) [ВП], № 16483/12, ЄСПЛ 2016 (витяги)
- «Христови проти Болгарії» (*Hristovi v. Bulgaria*), № 42697/05, 11 жовтня 2011 р.
- «Христовоз та інші проти Болгарії» (*Hristozov and Others v. Bulgaria*), № 47039/11 і 358/12, ЄСПЛ 2012 (витяги)
- «Худорович та інші проти Словенії» (*Hudorovič and Others v. Slovenia*), № 24816/14 і 25140/14, 10 березня 2020 р.

—Ч—

- «Чембер проти Росії» (*Chember v. Russia*), № 7188/03, ЄСПЛ 2008
- «Чернега та інші проти України» (*Chernega and Others v. Ukraine*), № 74768/10, 18 червня 2019 р.
- «Честаро проти Італії» (*Cestaro v. Italy*), № 6884/11, 7 квітня 2015 р.
- «Члени збору Свідків Єгови в Глдани та інші проти Грузії» (*Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia*), № 71156/01, 3 травня 2007 р.
- «Чорап проти Молдови» (*Ciorap v. Moldova*), № 12066/02, 19 червня 2007 р.

—Ш—

- «Шамаєв та інші проти Грузії та Росії» (*Shamayev and Others v. Georgia and Russia*), № 36378/02, ЄСПЛ 2005-III
- «Шіліх проти Словенії» (*Šilih v. Slovenia*) [ВП], № 71463/01, 9 квітня 2009 р.
- «Шкорянець проти Хорватії» (*Škorjanec v. Croatia*), № 25536/14, 28 березня 2017 р.
- «Шликов та інші проти Росії» (*Shlykov and Others v. Russia*), № 78638/11 та 3 інших, 19 січня 2021 р.
- «Шмідт проти Німеччини» (*Schmidt v. Germany*) (ріш.), № 32352/02, 5 січня 2006 р.
- «Шморгунов та інші проти України» (*Shmorgunov and Others v. Ukraine*), № 15367/14 та 13 інших, 21 січня 2021 р.

—Ю—

- «Ю. проти Словенії» (*Y. v. Slovenia*), № 41107/10, ЄСПЛ 2015 (витяги)

—Я—

«Янков проти Болгарії» (Yankov v. Bulgaria), № 39084/97, ЄСПЛ 2003-XII (витяги)

«Яновець та інші проти Росії» (Janowiec and Others v. Russia) [ВП], № 55508/07 і 29520/09,
ЄСПЛ 2013

«Ярослав Белоусов проти Росії» (Yaroslav Belousov v. Russia), № 2653/13 та 60980/14, 4 жовтня
2016 р.

«Яценко проти України» (Yatsenko v. Ukraine), № 75345/01, 16 лютого 2012 р.